

I. Dünya Savaşı Arifesinde Osmanlı'da Bir Banker:
Ernest Cassel ve Faaliyetleri

A Banker in the Ottoman Empire on the Eve of World War I:
Sir Ernest Cassel and His Activities

Mustafa Can Güripek*

Öz

Bu çalışma, I. Dünya Savaşı'na giden uluslararası finans-politik konjonktürün önemli aktörlerinden biri olan Sir Ernest Cassel'in ekonomik faaliyetlerine odaklanmaktadır. 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasında faaliyet gösteren Ernest Cassel, Japonya'dan Mısır'a, Uruguay'dan Rusya'ya kadar geniş bir iş çevresi kurmayı başarmış ve küresel düzeyde faaliyet gösteren bir banker hâline gelmiştir. Bu makale Cassel'in küresel finans işlemlerini incelemekle beraber, asıl odak noktasına Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetlerini almıştır. I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı finans sektöründe artan Fransız ve Alman etkisi, bölgedeki çıkarlarını korumaya ve artırmaya yönelik politikalar uygulayan İngiltere'yi tedirgin etmişti. Osmanlı İmparatorluğu ile kurduğu ekonomik ve siyasi ilişkilerin seyrinin değişmeye başlaması İngiltere'yi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetlerini artırmaya yönelmişti. Bu noktada devreye İngiliz aristokrasisi ve iş çevreleriyle yakın ilişkileri bulunan Ernest Cassel girmiş ve İngiltere'nin Osmanlı'daki ekonomik etkisini artırma stratejisi doğrultusunda 1909 yılında Türkiye Milli Bankası'nın kuruluşuna öncülük etmiştir. Osmanlı

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü - Dr. Instructor, İstanbul University, Faculty of Economics, Department of Economics, İstanbul/TÜRKİYE,
<https://ror.org/03a5qrr21> m.guripek@istanbul.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-2231-7810>

İmparatorluğu'nda Fransa'nın ve Almanya'nın finansal etki alanının artmasına karşı İngiliz çıkarlarını destekleyen bir aktör olarak öne çıkmıştır. İstanbul Belediyesi'ne sağladığı krediler, Trabzon ve Samsun limanlarının modernizasyonu ve Reşadiye Zırhlısı'nın finansmanı gibi projelerde kritik roller üstlenerek I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı finans sektöründeki başat aktörlerden birine dönüşmüştür. Ayrıca, Osmanlı petroleri, Cassel'in Osmanlı İmparatorluğu'nda yatırım yaptığı alanlardan biridir. Çalışma, Cassel'in Türk Petrolleri Şirketi'ndeki ortaklık meselesini ve İngiliz devletinin çıkarları doğrultusunda yürüttüğü stratejik adımları da takip etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ernest Cassel, Türkiye Milli Bankası, Türk Petrolleri Şirketi, Finans, Osmanlı İmtiyazları.

Abstract

This study focuses on the activities of Sir Ernest Cassel, one of the key actors in the international financial-political landscape leading up to World War I. Operating between the late 19th century and the early 20th century, Cassel established an extensive business network spanning from Japan to Egypt and from Uruguay to Russia, emerging as a globally influential banker. While this article examines Cassel's global financial operations, its primary focus is on his activities within the Ottoman Empire. In the years preceding World War I, the increasing French and German influence in the Ottoman financial sector raised concerns for Britain, which sought to protect and expand its interests in the region. As Britain reassessed its economic and political ties with the Ottoman Empire, it intensified its presence in Ottoman financial affairs. At this juncture, Cassel, a figure with strong ties to the British aristocracy and business circles, played a pivotal role. In 1909, he led the establishment of the National Bank of Turkey, a move aligned with Britain's strategy to counterbalance the growing financial influence of France and Germany in the empire. Acting as a key proponent of British interests, Cassel became a dominant figure in the Ottoman financial sector, securing major projects such as loans to the Istanbul Municipality, the modernization of the ports of Trabzon and Samsun, and the financing of the Reşadiye Dreadnought. Additionally, Ottoman petroleum resources, constituted another area of Cassel's investments. This study also examines Cassel's involvement in the Turkish Petroleum Company and the strategic maneuvers he executed in alignment with British state interests.

Keywords: Ernest Cassel, National Bank of Turkey, Turkish Petroleum Company, Finance, Ottoman Capitulations.

Giriş

19. ve 20. yüzyılın küresel finans sistemi, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasi ve stratejik dengeleri de şekillendiren dinamik bir yapıya sahipti. Bu süreçte, finans dünyasının önde gelen aktörlerinden biri olan Sir Ernest Cassel, geniş bir coğrafyada etkili olmuş ve İngiltere'nin küresel ekonomik çıkarlarını destekleyen stratejik bir figür olarak öne çıkmıştır. Alman kökenli Yahudi bir banker olan Cassel, finansal ağlarını yalnızca Avrupa ile sınırlı tutmamış; Japonya'dan Latin Amerika'ya, Mısır'dan Osmanlı İmparatorluğu'na kadar geniş bir coğrafyada yatırımlar yaparak uluslararası sermaye akışlarını yönlendiren isimlerden biri hâline gelmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Cassel'in küresel finans sistemindeki rolünü ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetlerini I. Dünya Savaşı'na giden süreçteki uluslararası finans-politik bağlam içinde ele almaktır. Osmanlı finans piyasası, özellikle Fransız ve Alman sermayesi tarafından şekillendirilirken, İngiltere bu ekonomik denklemin dışında kalmak istememiş ve bölgedeki etkisini artırmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda 1909 yılında Türkiye Milli Bankası'nın kurulmasına doğrudan öncülük eden Cassel, Osmanlı'da İngiliz sermaye etkisini artırmayı amaçlayan bir finans aktörü olarak konumlanmıştır. National Bank of Turkey ya da Türkçe ismiyle Türkiye Milli Bankası ile ilgili son yıllarda; bankanın kurulmasından faaliyetine son vermesine kadar geçen süreçle ilgili detaylı ve zengin bilgiler içeren çalışmalar yapılmıştır¹. Bu makale, Cassel ve TMB'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetlerini incelemekle birlikte esas amacı Ernest Cassel'in uluslararası bir aktör olarak I. Dünya Savaşı öncesi finansal ve siyasi konjonktürde oynadığı role odaklanmaktadır.

Cassel'in Osmanlı'daki yatırımları yalnızca bankacılık sektörüyle sınırlı kalmamış, İstanbul Belediyesi'ne sağlanan krediler, Trabzon ve Samsun limanlarının modernizasyonu gibi büyük altyapı projeleri ve Reşadiye Zırhlısı'nın finansmanı gibi askerî yatırımlarla da geniş bir etki alanına yayılmıştır. Bununla birlikte, Mısır'daki faaliyetleri, İngiltere'nin bölgesel stratejisi açısından büyük önem taşımaktadır. Aswan Barajı'nın finansmanı, Mısır tarım arazilerinin modernizasyonu ve Mısır Milli Bankası'nın kurulması, Cassel'in İngiltere'nin Orta Doğu'daki ekonomik çıkarlarını destekleyen en önemli girişimleri arasında yer almıştır.

1 Irmak Karabulut, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye Milli Bankası: Bir Toplum Dönüştürme Aygıtı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2019. Işıl Sağlam, *Emperyalist Rekabet Ortamında Bir İngiliz Bankası: The National Bank of Turkey*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli 2020.

Makale, Cassel'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetlerini küresel finans sistemi içinde konumlandırarak, onun yalnızca bir banker değil, aynı zamanda İngiliz ekonomik ve siyasi stratejilerini uygulamaya koyan bir aktör olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, Cassel'in Osmanlı petrol yatırımları ve Türk Petrolleri Şirketi'ndeki ortaklıkları gibi konulara da odaklanarak, onun I. Dünya Savaşı öncesindeki uluslararası finansal rekabet içerisindeki yerini kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir.

1. Ernest Cassel'in Finansal ve Sosyal Çevresi

Cassel'in ailesi Alman Yahudileri arasında önemli bir konuma sahipti. Babası Köln'li bir banker olan Cassel'in çocukluğu finans sektörünün içinde geçmişti. Bu yönüyle bakıldığında Cassel'in ailesinin yanından uzaklaşması, sıfırdan başlayarak bir servet edinme amacıyla değil, mevcut serveti korumak ve artırmak için olmuştur. 16 yaşında, Brüksel'de tıpkı bir okul gibi çalışan ve finansçı yetiştiren Bischoffsheim Şirketi'nde çıraklık yapmaya başladı. Brüksel'deki acemilik yıllarının ardından aynı şirketin Liverpool şubesinde iş hayatına atıldı. Burada gösterdiği üstün başarılar ve hesap yeteneği Cassel'i kısa süre içinde Bischoffsheim&Goldschmit Şirketi'nin Londra merkezine kadar yükseltti. Bischoffsheim ailesinin Güney Amerika ülkeleriyle kurduğu finans ilişkisi Cassel'in bölgedeki bürokratlar, soylu aile üyeleri ve yerel girişimcilerden oluşan bir iş çevresi edinmesini sağladı. Latin Amerika'daki faaliyetlerinin ardından kendi şirketini kuran Cassel, hem doğup büyüdüğü Almanya'daki Yahudiler ile hem de dünyanın finans merkezi olan Londra'da dönemin en büyük şirketleriyle ortaklıklar kurmaya başladı. Dünyanın birçok yerinde finansal operasyonlar yürütmeye başlayan Cassel 1890'lı yılların başından 1920'lere kadar uluslararası bir aktör olarak sahnede kaldı. Bu başarısını sürdürebilmesindeki en dikkat çekici özelliklerinden birisi ise sahip olduğu iş çevresini ve bağlantılarını doğru bir biçimde kullanabilmesiydi².

Cassel'in İngiltere'deki siyasi ve iş çevresi Britanya'nın önde gelen isimlerinden oluşuyordu. Siyasi bağlantılarının en tepesindeki isim Kral VII. Edward'dı. Kral'ın prenslik döneminden itibaren en yakındaki isimlerden biri olan Cassel, tabiri caizse perde arkasında, görünmeyen bir Maliye Bakanı gibi hareket ediyordu ve Kral Edward'ın ülkenin geleceğine dair toplantılar düzenlediği Windsor Kalesi'nin değişmez isimlerinden biriydi. Hatta dönemin basını ufak bir kelime oyunu yaparak, haberlerde bu mekândan bahsederken "Windsor Castle" yerine

2 Arthur Raffalovich, "Ernest Cassel", *Journal des Économistes. Revue Mensuelle de l'Economie Politique, des Questions Agricoles, Manufacturières et Commerciales*, 1921, s. 1008-1010.

“Windsor Cassel” yazıyordu³. Windsor Castle’in diğer müdavimleri arasında Rothschild ailesinin üyeleri, Baron Hirsch, Samuel Speier, Samuel Marcus, George Phillips, Basil Zaharoff ve Artur Cohen gibi isimler vardı⁴. Cassel’in bu siyasi çevrelerle kurduğu yakınlık, ileride anlatılacağı üzere, finansal işlemlerinde de Britanya devletinin istekleri ve çıkarları doğrultusunda hareket etmesine neden olmuştu.

Winston Churchill’in en yakınındaki birkaç isimden biri Cassel’di⁵. Cassel, Churchill’in siyasi hamlelerine finansal destek sağlayan kişiler arasındaydı. Churchill ise Cassel’in yatırımlarında İngiltere Devleti’nin desteğini sağlamıştı. Churchill’in yakınındaki diğer isimler Sir Rufus Isaacs (Lord Reading), Sir Henry Strakosch ve Bernard Baruch’dur. Sir Rufus Isaacs ve Cassel, Jacob Schiff’in Avrupa’daki finansal işlemlerini birlikte yürütüyordu. Bu isimler ayrıca Güney Afrika’daki altın arama faaliyetlerini birlikte yapmışlardı. I. Dünya Savaşı’nın ardından Brüksel’de toplanan Uluslararası Finansörler Toplantısı’nda altın standardı uygulamasına geçilmesi konusunda birlikte hareket etmişlerdi⁶.

Cassel’in finans çevresindeki ortakları siyasi çevresine paralellik gösteriyordu. Finansal partnerleri arasında en sık ilişki kurduğu aktörler Rothschild ailesinin üyeleri idi. Hem finansal sermayeyi etkin bir biçimde kullanma becerisi hem de Yahudi bağlantısı sayesinde Cassel ve Rothschildler uzun yıllar süren bir ortaklık ilişkisi kurmuşlardı. Birlikte, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu başta olmak üzere Almanya, Rusya, Japonya, ABD’de birçok finansal süreç yürütmüşlerdi. Ortaklıkları Cassel’in bağımsız bir aktör olarak çalışmaya başladığı 1880’li yılların başına dayanmaktaydı. Yahudi topluluğun Gladstone’a karşı Disraeli ve ardıllarını desteklemesi bu iki aktörü birbirlerine yakınlıktırmıştı. Ardından Henry Asquith’in

3 Antony Best, “Introduction”, *On the Fringes of Diplomacy: Influences on British Foreign Policy, 1800-1945*, ed. John Fisher ve Antony Best, Routledge, Londra 2016, s. 12.

4 Windsor Kalesi’nin dönemin Britanya politikasındaki yeri hakkında detaylı bilgi için bk. Ernst Cohn, *Lord Cohn, Die Verjudung Der Englischen Oberschicht, Von D’Israeli Bis Hore-Belisha*, V. Hase&Kochler, Leipzig 1940.

5 Winston Churchill, Boer Savaşı’ndan sonra esir düşmüş ve kendi çabalarıyla kurtulmuştu. Bu olayın ardından İngiltere’de tabiri caizse “millî kahraman” ilan edilmişti. Kısa bir süre içinde milletvekili oldu ve İngiliz Parlamentosu’nda yaptığı etkili konuşmalarla öne çıkmayı başardı. Cassel ile yakın olduğu dönemde de milletvekilliği ve Bahriye Nazırlığı pozisyonuna benzer bir pozisyon olan “First Lord of Admiralty” gibi görevlerde bulunmuştu. İlerleyen yıllarda Başbakanlık yapan Churchill hakkında detaylı bilgi için bk. Andrew Roberts, *Churchill*, çev. Ülke Evrim Uysal, Kronik Kitap, İstanbul 2025 ve Martin Gilbert, *Churchill*, çev. Süha Sertabiboğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.

6 Bruce H. Brown, *The World’s Trouble Makers*, W. & J. Barr, Fitzroy, 1961, s. 80.

etrafındaki yakın çevreye dâhil olmuşlar ve İngiltere'nin jeopolitik hamlelerinin finansörü hâline gelmişlerdi. İngiliz basınında Britanya'nın emperyal çıkarlarının temsilcisi olarak lanse edilmeye başlamışlardı⁷. İngiliz monarşisinin danışman kurulu olarak bilinen Privy Council'de 9 Yahudi temsilci vardı. 1885 yılında bu kurula Rothschild katılmış, 1909 yılında ise Cassel ve Henri Speier dâhil olmuştu⁸. Cassel'in Rothschild ile yaptığı ortaklık ona başka çevreler edinmesinde avantaj sağlamıştı. Rothschild'in Londra yöneticisi Carl Meyer ve Kuhn, Loeb & Co.'nun idarecisi Jacob Schiff ile sıkı iş bağları kuran Cassel finans operasyonlarının çoğunda bu isimlerle beraber hareket etti.

Cassel, İngiltere'nin siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda hareket etmeyi tercih etmişti. Dönemin İngiliz stratejisi Fransa, Almanya ve Rusya gibi güçlü devletlerin dünyanın herhangi bir bölgesindeki güç dengesinin kendi aleyhine çevirmesini engellemek üzerine kuruluydu. Örneğin; Rusya'nın etkili olduğu Balkanlar, Orta Asya vb. gibi bölgelere İngiliz sermayesi Cassel'in dâhil olduğu iş çevresi tarafından götürülüyor ve İngiltere'nin gücü tesis edilmeye çalışılıyordu. Cassel, İngiltere'nin Güney Afrika'daki mevzilerini güçlendirmesine ve Transvaal'daki altın yataklarındaki İngiliz hâkimiyetini devre dışı bırakmak isteyen Boerlere karşı başlatılan Anglo-Boer Savaşı'nda İngiliz hükûmetini doğrudan desteklemiş ve mali yardımda bulunmuştu. 1915 yılında ABD ve İngiltere arasında oluşturulmak istenen ekonomik iş birliği görüşmelerini yürüten İngiliz heyetin içinde yer almıştı. Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki ekonomik etkisinin artması İngiltere'yi rahatsız etmiş ve Cassel'in Osmanlı İmparatorluğu'nda bir banka kurarak Fransa ile rekabet etmesi istenmişti. Fakat söz konusu rakip Almanya olduğunda Cassel doğrudan bir finans savaşının içine girmekten kaçınıyordu. Doğduğu ve ait olduğu Almanya ile işlerini sürdürdüğü İngiltere karşı karşıya geldiğinde "arabuluculuk" yapmayı tercih ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman nüfuzunun artması bölgedeki güç dengesini korumak isteyen İngiliz hükûmetini harekete geçirmişti. Bağdat Demir Yolları Projesi'nin Alman finansmanı ile yapılması iki ülkeyi oldukça yakınlaştırmıştı⁹. 1903 yılında Cassel'in Almanya'daki ilişki ağı sayesinde Londra'lı ünlü banker Clinton Dawkins ile ortak olarak bu projeye dâhil olmak için Alman devletiyle mutabakata vardı. Ancak İngiliz kamuoyu Almanya

7 Stanley Chapman, *The Rise of Merchant Banking*, Routledge, Londra 2006, s. 177-178.

8 Heinz Krieger, *England und Die Judenfrage In Geschichte Und Gegenwart*, Moritz Diesterweg, Frankfurt 1938, s. 84.

9 Murat Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğunda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013, s. 369-370.

ve İngiltere'nin ortak bir projede yer alacağı söylentisine bile çok sert tepki verince İngiliz hükûmeti geri adım atmak zorunda kaldı. Cassel ve Clinton'ın dâhil olmadığı proje büyük ölçüde Deutsche Bank'a kalmış oldu¹⁰.

Cassel bir Alman Yahudisi olarak İngiltere ve Almanya arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin barışçıl düzlemde kurulması gerektiğine inanıyordu. I. Dünya Savaşı'na giden süreçte iki ülke arasındaki gerilimin tırmandığı zamanlarda sorumluluk alarak "havayı yumuşatmak" için çaba göstermişti. Onun bu çabasına bizzat tanıklık eden Winston Churchill, Cassel'in iki ülke arasında savaş çıkmaması için herkesten çok çaba sarf ettiğini söylemişti¹¹. Cassel, iki ülke arasında kalıcı barışın sağlanması amacıyla Almanya'daki Yahudi çevreler ile birlikte Anglo-Alman Vakfı'nı kurmuştu. İngiltere'deki Alman Yahudileri ve Almanya'daki Yahudilerin bir taraf tutmadan, barış içinde yaşamalarını sağlama amacı güden bu vakfın Almanya'daki en büyük destekçisi ise Albert Ballin olmuştu. Alman Denizcilik Şirketi'nin sahibi olan Ballin, uluslararası ticarete önemli bir figür olmasının yanı sıra Alman Kayzer II. Wilhelm'in de danışmanıydı¹². Dönemin İngiliz Savaş Bakanı Richard Haldane'in Berlin'deki görüşmelerine Cassel eşlik etmişti. II. Wilhelm'in danışmanı olarak Ballin de görüşmelere yön vermek için çaba göstermişti. Haldane'in yakın olduğu isimlerin başında diğer bir Yahudi ailesi, Rothschildler geliyordu. Savaş Bakanı Haldane, Başbakan Asquith, Cassel ve Rothschild arasındaki yakın ilişki düşünüldüğünde, Ballin'in de Kayzer ile çok yakın olması göz önüne alındığında savaştan kaçınmak için Yahudi topluluğun ciddi bir çaba harcadığı kabul edilebilir bir argüman olarak karşımıza çıkmaktadır¹³.

Cassel'in Almanya ve İngiltere arasındaki gerilimi azaltmak için en çok çaba sarf ettiği süreç ise Osmanlı İmparatorluğu'nda Bağdat Demir Yolları projesinin hayata geçirileceği dönem olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın ikinci yarısında ulaşım altyapısını modernleştirmeye başlamıştı. Maliyeti bir hayli yüksek olan demir yollarını, zaten maliyesi zayıf olan İstanbul'un karşılaması olanaksızdı. Bu sebeple büyük harcama gerektiren bu yatırımlar yabancı devletlere ve şirketlere imtiyaz verilerek hayata geçiriliyordu. Rusya aynı dönemde Trabzon-Tebriz Transit

10 Pat Thane, "Financiers and the British State: The Case of Sir Ernest Cassel", *Business History*, Vol. 28/No. 1, 1986, s. 80-99.

11 Winston Churchill, *The World Crisis: 1911-1914*, Rosetta Books, New York 2007, s. 107.

12 Albert Ballin ile ilgili detaylı bilgi için bk. Sidney Salomon ve Harry Samuels, *The Jews of Britain*, Hutchinson&Company, Londra 1939.

13 Arnold Leese, *Gentile Folly: the Rothschilds*, Guildford 1940, s. 22.

Ticaret Hattı'nda ve Samsun-Sivas arasındaki 450 km uzunluğundaki mesafede demir yolu yapma imtiyazı elde etmeyi amaçlıyordu. Osmanlı Bankası'ndaki ve altyapı çalışmalarındaki Fransız etkisi ise herkes tarafından biliniyordu. Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi'nin ABD adına Osmanlı hâkimiyetindeki bölgelerde imtiyaz elde etme arayışları başlamıştı¹⁴. Ancak, Bağdat Demir Yolları'nın Deutsche Bank'a ihale edilmesi İngiltere'nin Orta Doğu stratejisiyle taban tabana zıttı. Bu projeye ilk etapta Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi dâhil olmak istemiş ve İstanbul'da müzakerelere başlamıştı ama Alman Dışişleri Bakanlığı konunun İstanbul'dan bağımsız olduğunu, projede yer almak isteyen kişilerin Almanya'ya gelmesi gerektiğini belirtmişti. Amerika tarafı başka bir imtiyaz hakkı elde etme arayışlarını sürdürürken İngiltere cephesinden beklenmedik bir hamle geldi. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne birkaç İngiliz sermaye sahibini Bağdat Demir Yolları'na yatırım yapmaları konusunda cesaretlendirdi¹⁵. 1903 yılında Almanya'daki bağlantılarıyla iletişime geçen Cassel, Paris'te Alman Dışişleri ve Deutsche Bank yetkilileriyle bir görüşme ayarladı. İngiliz Dışişleri adına Lord Revelstoke, Clinton Dawkins ve Cassel'in katıldığı toplantıda Bağdat Demir Yolları Projesi'nde ve projenin doğal uzantısı olacak Anadolu Demir Yolları Projesi'nde ve Basra Körfezi'nde inşa edilecek, uluslararası standartlara uygun, modern bir hâle getirmeyi amaçlayan bir projede ortak hareket etmek üzere anlaşma sağlandı¹⁶.

İngiltere ve Almanya arasında ortak bir proje yürütüleceği haberi Londra'ya ulaşır ulaşmaz kamuoyunun dikkati bu konuya çevrildi. Özellikle Almanya karşıtı olan gruplardan ve Kolonilerden Sorumlu Devlet Yetkilisi Joseph Chamberlain'den büyük tepki alan İngiliz Dışişleri Bakanı Lansdowne, bu projeden desteğini çekmek zorunda kaldı¹⁷. İngiliz finans çevreleri de devlet desteği olmadan bu projenin yürütülemeyeceğine kanaat getirerek, projeyi tamamen Almanya tarafına bıraktılar. İki ülke arasında köprü kurmanın o kadar da kolay olmadığını anlayan Cassel, Almanya'daki Alfred Beit, Ludwig Neumann ve Leopold de Rothschild gibi diğer önemli Yahudi finansörlerle yakın ilişkilerini sürdürmeye devam etti¹⁸. Ancak

14 United States National Archive, bundan sonra (NA), NA, DF; 867.602. 13 Eylül 1921.

15 İngiltere'nin Bağdat Demir Yolları Projesi'ne olan ilgisine dair detaylı bilgi için bk. J. L. Garvin, *Imperial and Foreign Affairs: A Review of Events (May 1865-June 1934)*, Londra 1910.

16 Andreas Rose, *Between Empire and Continent: British Foreign Policy Before the First World War*, Berghahn Books, New York 2017, s. 230.

17 The National Archive, bundan sonra (TNA), TNA, PRO/30/33 No; 16/6. 26 Şubat 1925.

18 Tessa Murdoch, "Sir Ernest Cassel, a Jew of Taste", *Journal of the History of Collections*, Vol. 34/ No. 3, 2022, s. 399-412.

İngiltere stratejisi doğrultusunda atacağı adımları da Almaya ile karşılaşmayacak şekilde atmaya özen gösterdi.

19. yüzyılda birçok ülkede askerî, siyasi, ekonomik ve teknolojik yenilikler birbirini takip ediyor, liderler de bu gelişmeleri kendi ülkelerine getirerek modern kurumlar yaratmak için yoğun çaba sarf ediyorlardı. Avrupa finans çevreleri bu süreçlerin finansmanında önemli roller oynuyordu. Banker Cassel, bu dönemde farklı ülkelere borç veren aktörler arasında da görülmekteydi Meiji Restorasyonu sırasında Japonya'nın modernleşme maliyetlerinin bir bölümü Rotschild ve Cassel'in kredileriyle karşılanmıştı¹⁹. Fas modernleşmesinin öncüsü Kral Sultan Abdülaziz'in (h.s.1894-1908) geleneksel kurumlarla ve kabile isyanlarının bastırılmasında ihtiyacı olan finansman 1904 yılında Banque de Paris et des Pays Bas'ın öncülük ettiği bir konsorsiyumun verdiği 62,5 milyon franklık kredi anlaşmasıyla sağlandı. Sultan Abdülaziz'e kredi veren konsorsiyum; Banque de Paris et des Pays Bas, İspanya Milli Bankası ve Osmanlı Bankası gibi kurumların yanı sıra Cassel, J. S. Morgan, Stern Brothers, H. L. Bischoffsheim gibi Londra merkezli önemli finansal aktörlerden oluşuyordu. Ayrıca Cezayir kökenli birkaç finansal kurum da konsorsiyuma dâhil olmuştu²⁰.

Cassel'in finans sektörüne girişi Londra'daki Anglo-German Yatırım Bankası'nda çalışmaya başlamasıyla olmuştu. Bischoffsheim ve Goldschmidt ortaklığı ile kurulan bu banka, özellikle Mısır'daki yatırımlarıyla tanınıyordu. Cassel'in zaman içinde önemli bir aktöre dönüşmesinde Mısır'daki işlemleri büyük rol oynamıştı²¹. Bankada çalışırken edindiği bilgileri sık sık temas etmeye başladığı Yahudi finans çevrelerinde oluşturduğu bağlantıları etkili bir şekilde kullanmaya başlamıştı. Bu başarı ilerleyen yıllarda Cassel'e Mısır Milli Bankası'nın kurulmasında öncülük etmesini ve uluslararası işlemlerinde kullanabileceği büyük miktarda servet edinmesini sağlayacaktı. Bischoffsheim ve Goldschmidt'ten ayrılıp bağımsız bir finansör olarak devam ettiği yıllarda Cassel en büyük operasyonlarını Mısır'da gerçekleştirmişti. Mısır'da özellikle şeker plantasyonlarına ve pamuk arazilerine

19 Meiji Restorasyonu sırasında Japonya'daki İngiliz finans sektörünün faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bk. Toshio Suzuki, *Japanese Government Loan Issues on the London Capital Market 1870-1913*, Bloomsbury Publishing, Londra 2012.

20 Maria Teresa Tortella ve Gabriel Tortella, "Second-rate Imperialism: The Banque d'Etat du Maroc, Viewed from the Archives of the Bank of Spain" *Banking and Finance in the Mediterranean: A Historical Perspective*, ed. John A. Consiglio vd., Ashgate Publishing, Farnham 2012, s. 258.

21 Archie Hunter, *Power and Passion in Egypt: A Life of Sir Eldon Gorst, 1861-1911*, IB Tauris, Londra 2007, s. 105-106.

yoğunlaşmıştı. Bu bölgelerde üretimin artırabileceğini düşünen Cassel, Lord Cromer ile birlikte Nil Vadisi'ndeki arazilerin ıslah edilmesi ve çiftçilerin modern tarım tekniklerini benimsemesini kapsayan bir program başlatmıştı²². Tarım arazilerini modernize etmek isteyen çiftçilere finansal destek sağlayarak kâr etmek amaçlanmıştı. Cassel'in Mısır'daki ticari ortaklarının başında Yahudi iş çevresinden tanıştığı Raphael Suares geliyordu. Qattawi, Mosseri, de Menasce ve Zilhka gibi önemli Yahudi aracı kurumlar Avrupalı sermaye sahiplerini Mısır'da yatırım yapmaya yönlendiriyordu. Ancak, Suares'in Crédit Foncier Egyptien Bankası, 1880'lerden itibaren başta Fransa'dakiler olmak üzere Avrupa'daki Yahudi sermayesini Mısır'daki yatırımlara yönlendirme konusunda gösterdiği başarıyla diğer kurumların önüne geçmişti. Suares'in aracılığıyla Avrupa Yahudileri, Mısır'daki Metropolitan and Cairo-Helwan Railway Company (1880), Cairo-Asyut Railways Company (1890), Qina-Aswan Railways Company (1896), Eastern Economic Railway (1897) demir yolları projelerine ciddi yatırımlar yapmışlardı. Kahire'deki ilk tramvay yolu olan "arabat Suwaris" ise doğrudan Suares tarafından finanse edilmişti²³.

Mısır'daki şeker plantasyonları da Yahudi yatırımcıların oldukça ilgisini çekiyordu²⁴. Kavalalı Hidiv İsmail'in Mısır'daki şeker endüstrisini devlet desteğiyle kalkındırma planı başarılı olmamıştı. 1881 yılında Raphael Suares, Avrupalı Yahudilerin yatırımlarını konsolide ederek Hawmadiya'da bir şeker rafinerisi inşa etti. 1893 yılında Fransız C. Say ile ortak olan Raphael Suares, *Sucrierie Raffinerie d'Egypte* isimli bir şirket kurdu ve bu şirketi kendi bankası olan Crédit Foncier Egyptien üzerinden finanse etmeye başladı. 1897 yılında C. Say ve Raphael Suares'in rafinerisi başka bir şeker plantasyonuna ait bir rafineri ile birleşerek *Société Générale des Sucrieries et de la Raffineries d'Egypte* adını aldı. 1902 yılında Fransız ağırlıklı bu rafinerinin hisseleri başta Cassel olmak üzere İngiliz yatırımcılar tarafından satın alınmaya başlandı. Cassel bu işe Mısır ekonomisi ve topografyasında oldukça bilgili olan ve iyi ilişkileri olan William Wilcocks'un tavsiyesiyle girmişti²⁵. Cassel

22 Gilbert Parker, "The Land for the People, Small Ownerships and Land Banks", *The Daily Express*, 1909.

23 Najat Abdulhaq, *Jewish and Greek Communities in Egypt: Entrepreneurship and Business Before Nasser*, I.B. Tauris&Company, Londra 2016, s. 88

24 Mısır'daki yabancı yatırımcılar ve 20. yüzyıldaki faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bk. David S. Landes, *Bankers and Pashas: International Finance and Economic Imperialism in Egypt*, William Heinerman Ltd., Londra 1958.

25 NA, DF; 883.00/517. 17 Haziran 1932.

şeker plantasyonlarından kısa sürede ciddi kârlar elde ettikten sonra başka yatırım alanlarına yöneldi ve bu süreçte şirket ihmal edilerek iflas noktasına getirildi²⁶. 1905 yılında Cassel şirketi Wadi Kom Ombo'ya devretti. Belçikalı yatırımcı Henri Naus ve Lübnan asıllı İngiliz Yahudilerinden Sir Victor Harari şirketi I. Dünya Savaşı'nın sonunda kâr eder hâle getirmeyi başarmıştı²⁷.

Cassel ve Suares'in ortaklığı Aswan Barajı'nın inşası sırasında başlamıştı. 1898 yılında Mısır hükûmeti hem Sudan seferini hem de Aswan ve Asyut barajları gibi büyük altyapı faaliyetlerini finanse etmeye çalışıyordu. Vadesi gelenlerle birlikte ödenmesi gereken toplam borç yaklaşık 4 milyon sterlindi. Mısır hükûmeti bu ödemeleri yeni bir dış borç olarak yapmak istiyordu ancak Caisse de la Dette Publique, (uluslararası bir komite olan ve Mısır ekonomisinden sorumlu Borçlar Sandığı) bu borçlanma talebini reddetti. Bu kriz anında devreye Raphael Suares ve Cassel girdi. 1870 yılında Bischoffsheim&Goldschmidt Bank'tan alınan borca karşılık Hidiv ailesine ait yaklaşık 500.000 feddan (yaklaşık 520.000 dönüm) tarım arazisi (Daira Saniyya) teminat olarak gösterilmişti. Suares ve Cassel, Mısır hükûmetine bu araziler üzerindeki temlik kaldırılmayı, 500.000 sterlin kadar nakit ödeme yapmayı, ayrıca Daira Saniyya arazilerinin gelirlerinin bir kısmını Mısır hazinesine devretmeyi teklif etmişti. Daira Saniyya arazileri, %5 faizle borç ödemeleri yapıldıktan sonra bile Mısır Hazinesi'ne yıllık 200.000 sterlinden fazla gelir sağlıyor ve 3 ila 4 milyon sterlin değerinde güvenli bir yatırım olarak görülüyordu. Pamuk fiyatlarındaki sürekli artış Cassel'in buradan bir servet edinmesini sağladı²⁸. Cassel, Mısır'daki finansal operasyonlarından ciddi kârlar elde etmesinin yanı sıra Mısır'daki hayırseverlik kampanyalarının da önemli isimlerinden biriydi²⁹.

Cassel'in ayrıca diğer ortaklarıyla birlikte dünyanın çeşitli bölgelerinde yatırımları bulunmaktaydı. Örneğin, Fransa'da finans yatırımlarında bulunduğu bilinmekteydi. 1896 yılında Baron Hirsch, Julian Goldsmit, E. Mcatta, S. H. Goldschmidt of Paris, Salomon Reinach of Paris, Benjamin Cohen ile beraber toplam 2 milyon pound sermaye ile her bir hissesi 100 pound olan bir şirketin sermayedarları arasındaydı³⁰. İsveç'te madencilik, demir cevheri işleme ve

26 Pat Thane, "Private Bankers and Philanthropy: the City of London, 1880s-920s", *The World of Private Banking*, ed. Youssef Cassis ve Monika Fraser, Ashgate, Londra 2009, s. 257-258.

27 Abdulhaq, *age.*, s. 90.

28 Sir Hamilton Lang, "The Egyptian Boom", *Blackwood's Edinburgh Magazine*, Vol. 182, 1907, s.116-125.

29 NA, DF, 883.9111/667. 7 Aralık 1926.

30 *Chicago Daily Tribune*, 11 Eylül 1891.

ulaşım alanlarında yatırımlar yaptı ve İsveç'in sanayileşmesine katkı verdi³¹. 19. yüzyılda Güney Amerika'da başlayan modernleşme faaliyetlerinin altında da Cassel'in imzası vardı. Meksika'daki yüksek bütçeli demir yolları yatırımları Cassel tarafından verilen krediyle yapılmıştı.³²

2. Ernest Cassel ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Faaliyetleri

1909 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda piyasaların genel görünümü yabancı yatırımcılar için avantajlı dursa da II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi görece istikrar ortamını bozmuştu³³. İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) kadrolarının ve parlamen-tonun ne yönde hareket edeceği hâlâ belirsizliğini koruyordu. Fransa'nın Osmanlı maliyesi üzerindeki etkisi giderek artmaya başlamıştı. Almanya ise İstanbul'daki kârlı yatırımlardan faydalanmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nu olası bir savaşta müttefik olarak yanına çekmek için yoğun çaba sarf etmekteydi³⁴. İTC ise II. Abdülhamid'in ardından bir enkaz devraldığını düşünüyor ve askerî alan başta olmak üzere birtakım reform girişimleri için kaynak arıyordu. Bütün bu konjonktürde İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki rekabette geri kalmamak için bazı hamleler yaptı.

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız ve Alman etkisini kırmak için yaptığı ilk operasyon Cassel ve Rothschild eliyle yapılmıştı. Konstantinopolis Rıhtımları Şirketi hisseleri, İngiltere Merkez Bankası'ndan ve Osmanlı Bankası'nın Paris şubesinden satın alınmıştı. Bu hamle ilk etapta Entente Cordiale (İngiliz-Fransız ortaklığı) vasıtasıyla Almanya'nın etkisini durdurmak üzerine yapılmıştı. Ancak İngiliz Dışişleri bu durumun Fransa'nın çok daha fazla işine yaradığını gözlemledi ve ortaklığın geliştirilmesinden vazgeçti. Ancak bu olay İngiliz finans çevrelerini ve dışişlerini Osmanlı İmparatorluğu'nda doğrudan ve İngiliz menşeli bir kurum bulundurma fikrinin ortaya çıkmasında yardımcı oldu³⁵. Konsolosluklardan gelen raporlar da bir Anglo-Türk Bankası'nın kurulmasına ihtiyaç olduğunu dile getiriyorlardı.

18 Mart 1909 tarihli İngiltere'nin İstanbul konsolosunun Ticaret Kurulu'na sunduğu raporda İttihat ve Terakki'nin 8 ay önce göreve geldiğini, bütün

31 Murdoch, agm., s. 407.

32 "Mexico's Raiway Loan", *The Times*, 13 Temmuz 1890.

33 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, 4. baskı, 2016, İstanbul s. 588-590.

34 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, 6.baskı, İstanbul 2004, s. 34-58.

35 Best, agm., s.13.

Ülkelerin Osmanlı pazarını ele geçirmek için birbirleriyle rekabet içinde olduğunu, İngiltere'nin de yarışta olması gerektiğini yazılmıştı³⁶. Ayrıca 1825 yılında kapanan Levant Şirketi'nden beri İngiliz tüccarın Osmanlı İmparatorluğu'nda bireysel hareket ettiğini, çatı kurumların oluşturulduğu takdirde Osmanlı İmparatorluğu ile ticaret hacminin artacağına vurgu yapılmıştır. 1869 yılında Türkiye'nin İngiltere'den 8.000.000 £ değerinde ithalat yaptığını, bu rakamın yaklaşık 40 yıl sonra yine aynı düzeyde seyrettiğini belirten rapor Avrupa lkelerinin Türkiye pazarında İngiltere'den "rol çaldığının" altını çizmiştir. Rapora göre Türkiye'nin son 10 yılda hangi ülke veya ülkelerin güdümüne girmeye başladığı ticaret verilerinde belli oluyordu. 20. yüzyılın başlarında İngiliz sterlini, Osmanlı lirası karşısında değer kazanmıştı, bu durumun normal şartlarda Osmanlı pazarındaki İngiliz etkisinin arttırması beklenirdi. Ancak veriler, İngiliz tacirlerin Türkiye ile ticarete bu durumu avantajlı bir şekilde kullanamadığını göstermekteydi. 1869'da ulaşılan 8 milyon sterlin seviyesine ancak 1906'da tekrar ulaşılmıştı. Türkiye'ye toplam satışlar 1896'da 4.984.000 £ ile en düşük seviyeye, 1881'de ise 6.880.000 £ ile en yüksek seviyeye ulaşmıştı. 1909 yılında İngiltere'nin Türkiye'ye toplam satışlarının üçte ikisini pamuk ipliği ve kumaş oluşturmaktaydı ve bu ticaretin neredeyse tamamı Manchester'dan satın alım yapan Ermeni ve Rum şirketleri tarafından yürütülmekteydi. Kıta Avrupası tüccarları, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik yapıya uygun hareket etmeyi renmiş ve adapte olmuşlardı. İngiliz tüccarlar ise peşin çalışmayı tercih ediyorlardı. Diğer ülkelerin tacirleri kredili satış yaparak alacaklarını uzun vadede alıyor ancak piyasaya hâkim oluyorlardı. 1909 yılı kışının İngilizler açısından daha iyi olduğunu ifade eden raporda, İstanbul'daki İngiliz komisyon evlerinin sayısındaki artıştan memnun olduğu dile getiriliyordu. Türkiye'de yaşayan daha fazla İngiliz tüccar olması, orada daha fazla İngiliz malının satılacağı anlamına gelecekti. İngiliz hkmeti de geleneksel kayıtsız tutumunu terk ederek Türkiye'nin çeşitli pazarları hakkında bilgi toplanmış ve bu bilgiler, Ticaret Kurulu'nda soru soranların kullanımına sunulmuştu.

Diğer yandan, birçok yabancı ülkenin ve özellikle Alman tüccar, bankacı, denizci, mühendis, şirketler ve hkmet yetkililerinin ortaklaşa çaba sarf etmelerinin ne kadar faydalı olduğu uzun zamandır bilinmekteydi. Türkiye'deki İngilizler, İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası ve yeni kurulan İzmir'deki İngiliz Ticaret

36 University of Cambridge, Churcill College Archive, bundan sonra GBR/0014/GLLD/7-1/Sir Abbot'tan Board of Trade'e mektup. 18 Mart 1909.

Odası'nın desteğinden yararlanmaktaydı. Konsoloslar da Türkiye'nin tüm büyük şehirlerinde, ihtiyaç duydukları her türlü bilgiyi doğrudan alabilmeleri için tüccarlara hizmet etmekteydi. İngiltere son zamanlarda ticari çalışmalar amacıyla Musul ve Mersin'de yeni konsolosluklar açılmıştı. Musul'da örnek sergi odası açılmış, Bağdat'ta da bir tane açılması planlanmaktaydı. Rapora göre bütün bu sistemi birbirine bağlayacak ve havayı tamamen İngiltere lehine döndürecek olan ise bir Anglo-Türk bankanın kurulmasıydı³⁷.

a. Türkiye Milli Bankası

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mevcut ekonomik etki alanını genişletbilmesi amacıyla sahneye çıkan aktör, tıpkı Mısır'da olduğu gibi, Cassel olmuştu. Cassel'e bir Anglo-Türk bankası kurma fikrini ise R. W. Graves vermişti. Graves, Makedonya sorunu kapsamında kurulan Mali Reform Komisyonu'nda çalışıyordu³⁸. Graves, İtalyan Melssa ve Fransız Steeg adındaki uzmanlarla beraber 1907-1909 yılları arasında Makedonya Mali Komisyonu'nda (Macedonian Financial Commission), bu komisyonun kaldırılmasıyla birlikte de bu üç kişi Mali Reformlar Komisyonu'nda (Commission for Financial Reform) danışman olarak çalışmıştı. Graves, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu ticari, finansal ve siyasi durumu en iyi bilen yabancı uzmanlardan biriydi ve Cassel'e oldukça yakındı. Graves, Cassel'e İngiltere lehine olabilecek bu kârlı yatırım alanına girmesini tavsiye etmişti³⁹.

İngiltere'deki siyasi çevrelerin desteğini aldıktan sonra 1909 yılının Şubat ayında İstanbul'a gelen Cassel, Pera Palas'a yerleşmiş ve çok hızlı bir şekilde çalışmalarına başlamıştı. Birleşik Krallık Büyükelçisi ve Lady Lowther'ın Cassel onuruna düzenlediği akşam yemeği ise İstanbul'da açılması planlanan *Anglo-Turkish Bank* için Cassel'in heyeti ve Osmanlı kabinesi arasında görüşmeler yapılmasına olanak vermişti. Bu akşam yemeğinde İTC kabinesinden Hakkı Paşa, Tefvik Paşa, Şerif Paşa ve Talat Paşa'nın yanı sıra İstanbul'daki İngiliz topluluğunun ileri gelenleri de katılmıştı. Davet, gövde gösterisi gibi kurgulandığı için İstanbul'daki Fransız elçisi M. Constans da gecenin davetlileri arasındaydı. İngiltere tarafının bu nazik davetine

37 "British Trade with Turkey", *The Times*, No. 38917, 26 Mart 1909.

38 Balkanların iktisadi genişlemesi ve küresel ticarete eklenmesi bölgede hâkimiyetini artırmak isteyen devletleri bir yarış hâline sokmuştu. Ulus-devlet yanlısı milliyetçi akımlar ve ticari rekabet bölgedeki Osmanlı otoritesini sarsmıştı. Bölgedeki karışıklığı bahane eden Rusya ve Avusturya, uluslararası bir reform komisyonunun kurulması hususunda Osmanlı idaresine baskı yapmıştır. Mali Reform Komisyonu ile ilgili detaylı bilgi için bk. Kaya Bayraktar, *Makedonya Sorunu, Bir Mali Kontrol Denemesi (1902-1909)*, Atf Yayınları, Ankara 2011.

39 NA, DF; 867.00/2. 28 Mart 1910.

Bâbiâli, Şerif Paşa'nın Cercle d'Orient'teki davetiyle karşılık vermişti. Bu özel davette Cavit Bey, Şerif Paşa, Hakkı Paşa, Sir Adam Block, E. Whittall ve Londra merkezli Rum şirketi Rallilerin İstanbul temsilcisi M. Ralli hazır bulunmuştu⁴⁰.

Cassel'in İstanbul'daki girişimleri başarılı olmuştu. Özellikle de Maliye Bakanı Cavit Bey ile Cassel arasında yapılan görüşmeler sonrası Avrupa piyasalarında Fransa ve Osmanlı Bankası arasındaki ilişkinin farklı karşılandığı, Londra'da Osmanlı yatırımlarına karşı sempatiyle bakılabilmesi için yeni bir kuruma ihtiyaç duyulduğu noktalarında fikir birliği sağlanmıştı⁴¹. İstanbul'un, Osmanlı'da bir İngiliz bankası açılmasına sıcak bakmasının ardından resmî prosedürler başladı ve İngiltere Kamu İşleri Bakanlığı'ndan (Minister of Public Works) Cassel'in Anglo-Türk bankası açabileceğine dair resmî izin alındı⁴². İngiltere tarafındaki resmî yazışmalardan sonra Osmanlı idaresine gerekli başvurular yapıldı ve bazı değişikliklerle Cassel'in bir banka kurmasına berat verildi. Cassel'in bankasının adı planlandığı gibi *Anglo-Turkish Bank* değil, *National Bank of Turkey* konuldu ve bir milyon sterlin sermayeyle resmî olarak kurulmuş oldu⁴³. Bu bir milyon sterlinin 250.000 poundu ödenmiş sermayeydi (paid-up capital)⁴⁴. Banka yarı finansal yarı siyasi bir kuruluştur ve tüm gayesi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz çıkarlarını gözetmektir⁴⁵. Bankanın başkanı olarak Sir Henry Babington Smith atanmıştı.⁴⁶ Yönetim kurulunda ise Ural Caspian Oil Cooperation'da İngiltere adına Orta Doğu petrollerinde önemli işler yapan C. S Gulbenkian atanmıştı⁴⁷. Gulbenkian ilerleyen yıllarda Cassel'in Musul petrollerine yatırım yapmasının önünü açacaktı.

Türkiye Milli Bankası'nın (TMB) kurulması İngiliz basınında ve etki alanlarında çok olumlu karşılanmıştı. II. Abdülhamid döneminde İngiltere'nin Osmanlı sınırları içerisinde prestijinin bir hayli azaldığı ve İTC kadrolarının İngiltere'ye daha ılımlı bakmalarının İngiliz yatırımcıları için olumlu bir durum yarattığı genel kanaatti⁴⁸.

40 “Sir Ernest Cassel Plans Anglo-Turkish Bank”, *The New York Herald (European Edition) (Paris, France)*, 9 Şubat 1909.

41 John Burman, “Politics and Profit: The National Bank of Turkey Revisited”, *Oriens*, Vol. 37, 2009, s. 225-236.

42 *The Times*, 1 Mart 1909.

43 *The Times*, 18 Mart 1909.

44 NA, DF; 867.50/470, “Internal Affairs of States, Turkey, Economic Matters”, 2 Haziran 1910.

45 TNA, No. 867/A.00. 10 Şubat 1921.

46 TNA, CAB 31/114 s. 35. Ocak 1913.

47 J. T. Walton Newbold, *Bankers, Bondholders and Bolsheviks*, The Independent Labour Party Publish, Londra 1919, s. 13.

48 “Finances of New Turkey”, *Zion's Herald*, Vol. 87/No. 34, 25 Ağustos 1909.

Cassel, Lord Revelstoke ve Sir Alexander Henderson'ın bu zor zamanlarda Fransızlarla girdiği rekabetin takdire şayan olduğu belirtiliyor ve İTC-İngiltere yakınlaşmasının her iki ülke adına da iyi olacağını vurguluyordu. Ancak İngiliz basınına göre İTC kabinesi, II. Abdülhamid kadar imtiyaz verme yanlısı değildi; telefon ve posta vb. kamu hizmetlerinin de devlet tekelinde olması gerektiğini düşünüyordu. Osmanlı Bankası'nın eski rejimle olan geçmişi ve Fransız sermayesinin Osmanlı idaresindeki etkinliği düşünüldüğünde bu sarmaldan kurtulması için yeni ufuklara yelken açılmalıydı. İTC'nin hassas olduğu alanlara saygı gösterip, geri kalan yatırım alanlarında İngiliz sermayesinin yayılmasını olumlu buluyordu⁴⁹.

Yeni rejimin ekonomik olarak hangi ilkeleri benimseyeceği ve hangi ülkeyle yakınlaşacağı sorularına dönemin bütün yabancı siyasi ve ekonomik aktörleri cevap arıyorlardı. 1910 yılında yaşanan gelişmeler kafaları daha da karıştırmaya başlamıştı. İTC hükûmeti adına Sadrazam Hakkı Paşa yaklaşık 23 milyon frank değerinde bir borç anlaşması yapmak üzere Fransa ile görüşmeye başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu finansman ihtiyacına karşılamaya yönelik bir teklif 1909 yılının Kasım ayında Cassel'den gelmişti. Osmanlı hükûmetinin kendisine bazı garantiler verdiği taktirde bu borcun finansmanını sağlayabileceğini bildirmiş ama görüşmelerden müspet bir netice elde edilememişti⁵⁰. Ancak bu görüşmelerden bir sonuç çıkmamasının nedeni Hakkı Paşa ve Cassel arasındaki görüşmelerdeki anlaşmazlık değildi. Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir İngiliz bankerden borç alacak olmasına bir hayli tepki göstermiş ve İstanbul'a baskı yapmıştı. İTC hükûmeti de pratik bir hamleyle bu tepkiyi kendi lehine çevirebilmek için kullandı ve Fransa ile pazarlık masasına oturdu. Fransız hükûmetinin yeni borçlanma şartlarından biri Osmanlı tahvillerinin Fransız Borsası'na kote edilmesi idi. Ancak Hakkı Paşa, bu şartın ekonomik bağımsızlığın kaybedilmesi anlamına geldiğini belirtiyor ve kabul etmemekte ısrar ediyordu. Yaklaşık iki ay boyunca Paris ve Berlin'deki görüşmelerden bir netice çıkmamıştı. Fransız tarafı Hakkı Paşa'nın şart koşacak durumda olmadığını, İngilizlerin vermeyi teklif ettiği krediye güvenerek pazarlık yapmaya çalıştığını görüyor ve bu duruma öfkeleniyordu⁵¹.

49 "The Outlook In Turkey and The Danger of War" *The Economist*, Vol. 068/No. 3410, 2 Ocak 1909.

50 Charles A. Conant, "Foreign Banking and Finance: Monetary Reform in Spain. Signs of Recovery Abroad. Growth in English Banking The Gold Stock of The Bank of France. The Latin-Monetary Union. The Exchange Standard in India. Banking Frauds in Denmark. Banking Progress in Egypt", *Bankers' Magazine (1896-1943)*; *Cambridge*, Vol. 78/No. 2, 1909, s. 1-243.

51 "The Turkish Loan", *The Spectator*, Vol. 105/Issue 4291, 24 Eylül 1910.

İngiliz basını ise Osmanlı İmparatorluğu'na bu zor zamanda bir çıkış yolu gösterildiğini, İstanbul'un Londra ile anlaşmaması için hiçbir neden olmadığını düşünüyordu. Sadrazam Hakkı Paşa'nın Cassel'in vermeyi planladığı krediyi bekleterek Fransa ile görüşmeye gitmesini saygısızlık olarak kabul ediyor hatta Hakkı Paşa'nın Fransız yanlısı olduğunu iddia ediyordu. İngiliz basını ayrıca, Cavit Bey'in de Berlin temaslarının sıklaştığını, gerekli olan borcun Almanya'dan temin edilmesinin İngiltere'nin aleyhine olacağını yazıyordu. Doğal olarak Cavit Bey de Alman yanlısı olarak lanse ediliyordu. Cassel ve Rothschildlerin Mısır'da devrim niteliğinde finansal ve ekonomik işler yaparak Mısır'ı seviye atlattığından övgüyle bahsediliyor, Osmanlı İmparatorluğu'nun benzer gelişmeyi yaşaması için İngiliz tarafını seçmesi gerektiği vurgulanıyordu. Yine, İngiltere'nin ABD ile olan yakın ilişkisi Osmanlı tarihinin daha önce hiç şahit olmadığı kadar yabancı sermaye girişini sağlayabilirdi. Cassel'in bu bağlantılarını kullanma gücü vardı⁵². Hakkı Paşa'nın Paris'ten Berlin'e hareket etmesi finans dünyasını tekrar hareketlendirmişti. Paris'ten netice çıkmayınca borç Berlin'de bulunmaya çalışılacaktı. Bu durum üzerine Cassel tıpkı Bağdat Demir Yolları Projesi'nde olduğu gibi Almanya'daki bağlantılarını kullanarak Berlin'de Osmanlı heyeti ile bir görüşme daha yaptı⁵³. Bu görüşmede Osmanlı tarafı Cassel'i önemli bir finansal aktör olarak kabul etmiş olmalı ki, ilerleyen dönemlerde, aşağıda anlatılacağı gibi, Cassel ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki finansal ilişkiler sıklaşmıştı. Bu görüşmelerin içeriğine dair net bir bilgi bulunmasa da 1912 yılında Cassel'in İstanbul Belediyesi'ne (Şehremaneti) verdiği 1 milyon sterlinlik borç, Galata Köprüsü'nün yapımında Alman firma MAN AG'ye verilmek üzere kullanılmıştı⁵⁴. Cassel'in Berlin ziyareti böyle bir anlaşmanın altyapısı hazırlanmış olabilir.

İngiliz hükûmeti ve Cassel arasındaki ilişkiler her ne kadar iyi olsa da 1910 yılındaki borçlanma girişiminde hükûmet yeterince destek vermemişti. Bağdat Demir Yolları Projesi'nde de hükûmet tarafından yarı yolda bırakılan Cassel, bu sefer de ABD'nin müdahalesiyle desteksiz kalmıştı. 30 Eylül 1910'da Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi'nin Washington'a gönderdiği raporda; Hakkı Paşa'nın Fransız

52 “Sir Ernest Cassel Here to Seek Big Turkish Loan: It Is Badly Wanted to Finance a War with Greece But the Inter-Relations of Nations Have Made It Impossible to Secure”, *New York Times*, 16 Ekim 1910.

53 “The Turkish Loan: Ottoman Ministers Stand Firm No Contract Yet Signed No Foreign Control of Turkish Finance A Profit of £920,000 German Financers and Sir E. Cassel”, *The Manchester Guardian*, 23 Eylül 1910.

54 İbrahim Özen, “Galata Köprüleri ve Yeni Galata Köprüsü”, *İTÜ Dergisi D; Mühendislik*, C 10/S. 4, 2011, s. 38.

hükûmetiyle bir türlü anlaşmaya varamadığını, bu borcun Cassel tarafından Osmanlı'ya verilmesinin de ne kadar doğru olacağı konusunda şüpheleri olduğunu ve bu şüphelerini İngiliz büyükelçiyle paylaştığını bildirmişti. Osmanlı idaresinin İngiliz tarafını oyalayacağını, günün sonunda borcun Fransızlardan alınacağını söylemişti. Amerikan elçisi hazırladığı raporda; Henüz resmî olarak doğrulanmamış olmakla birlikte, Türkiye ve Romanya'nın gizli bir askeri ittifak imzaladığına dair haberlerin olduğuna, aynı zamanda Cassel liderliğindeki bir grup finansör tarafından yeni bir Osmanlı kredisinin ihraç edileceğine dair ayrıntılı bir rapor ortaya çıktığını bildirmişti. Türkiye'nin Yunanistan'a karşı savaş açacağını, bu savaşta başarılı olmak için de ordusuna ve donanmasına takviye yapmak istediğini, bu masrafları karşılamak amacıyla da bir finansmana ihtiyaç duyduğunu düşünen Amerikan elçisi, Osmanlı idaresinin, gelirleri tamamen yetersiz olduğu için, bu parayı sağlayabilecek bir güce başvurmak zorunda olduğunu yazmıştı⁵⁵.

Amerikan elçisi, Osmanlı devlet adamlarının Almanya'ya bir başvuruda bulunduğuna dair bir işaret görmemişti; eğer böyle bir girişim olduysa da sonuçsuz kalmıştı. Ancak Sadrazam Hakkı Paşa'nın Paris'e bir ziyaret gerçekleştirerek Fransız finansörlerden kredi almaya çalıştığı yaygın olarak bilinmekteydi. Elçi Straus'a göre; Fransa'da, siyaset ve finansın el ele yürüdüğü daha önce de gözlemlenmiş bir durumdu ve Fransız hükûmeti, Paris Borsası üzerinde sıkı bir denetim uyguluyordu. Osmanlı'nın istediği kredinin sağlanmasına onay vermeden önce belirli teminatlar istemesi de doğaldı. Bu teminatlardan biri, Fransız sermayesinin Fransa ve müttefiki Rusya'nın çıkarlarına aykırı bir politika için kullanılmayacağına dair güvencenin sağlanmasıydı. Ancak Osmanlı hükûmeti, bu taahhütleri vermekte başarısız olmuş ve Fransa krediyi reddetmişti. Bu bağlamda, Cassel'in öncülüğündeki İngiliz yatırımcıların Osmanlı'ya borç vermeye hazırlandığı bilgisi piyasalarda duyulmaya başlamıştı. Bu haberin doğruluğu kesin değildi ama eğer doğruysa, İngiliz yatırımcıların bu yeni krediye yatırım yapmadan önce diplomatik durumun netleşmesini beklemeleri akıllıca olacaktı. İhtiyatlı bir İngiliz iş insanı, Bulgaristan ve Yunanistan'a karşı bir silahlanma sürecine finansman sağlayarak, Avrupa'da büyük bir savaşı tetikleyebilecek ve Fransa'yı doğrudan tehdit edecek bir politikaya destek vermek konusunda acele etmemeliydi. İTC'ye ve yeni rejime duyulan sempati, böyle bir yatırımın, menkul kıymetlerini bir barut deposuna bırakmak gibi olacağı gerçeğini göz ardı etmesine neden olmamalıydı. Bu nedenle, Londra'da kredinin halka arz edilmesinden önce, ilgili tarafların diplomatik durum ve

55 NA, DF; 867.51 No 248. 30 Eylül 1910.

Türkiye-Romanya ilişkileri hakkında resmî bir açıklama yapmasını beklemek gerekirdi. Eğer böyle bir ittifak mevcut değilse ve planlanmıyorsa İngiliz borsasının bu krediyi desteklemesine muhtemelen bir engel kalmayacaktı. Bu konuda güvenilir ve resmî bilgiler sağlandığında, İngiliz hükûmetinin İstanbul'daki diplomatik temsilini güçlendirmek için adımlar atması da yerinde olacaktı. Zira İstanbul, Avrupa'daki diplomatik durumun merkez noktalarından biriydi ve böyle kritik bir noktada, İngiltere'nin, İTC'nin hedeflerini iyi anlayan ve rakip güçlerin etkisine karşı durabilecek kadar güçlü bir diplomatik temsilciye ihtiyacı vardı⁵⁶.

ABD Büyükelçisi Straus, önceki raporlarında da Amerikan ve İngiliz basınında Türk Devrimi'nin ve Cassel'in bankasının coşkuyla karşılandığını ancak henüz büyük projeleri desteklemek için erken olduğunu Washington'a iletmışti. 4 Ağustos 1910 tarihli raporunda Straus; bankanın müdürü Sir Henry Babington ile görüştüğünü Ottoman American Development Company'nin (Osmanlı Amerikan Kalkınma Şirketi) bir imtiyaz elde etmesi hâlinde beraber çalışmayı teklif ettiğini yazmışti. Ayrıca Straus'a göre; Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya, Avusturya ve İtalya'dan oluşan Üçlü İttifak'ın (Triple Alliance) ya da Britanya, Rusya, Fransa ve İtalya'dan oluşan Dörtlü İtilaf'ın (Quadruple Entente) tarafında mı yer alınacağı büyük önem taşı-maktaydı. Fransa ile bu kadar yakinken Cassel'in desteklenmesinin doğru olmayacağını ifade etmişti. Amerika'nın duruşu ise Osmanlı Amerikan Kalkınma Şirketi'nin imtiyaz sürecinde belli olacaktı⁵⁷. ABD, bölgede diğer aktörlere göre daha yeniydi ve henüz gözlemlemeye başlamışti. Straus'un bu ihtiyatlı duruşu Cassel'in kısa süre içinde finansal genişleme stratejisiyle uyuşmamışti.

Amerikan elçisinin İngiltere'nin kredi konusunda desteğini bir süreliğine kesmesi yönündeki uyarısı çok geçmeden devletin üst kademelerinde de tartışılır hâle gelmişti. Amerikan basını konunun üstüne giderek, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na borç vermemesi yönünde baskı yapmaya başlamışti. Olası bir savaşın suçunun İngiltere'ye kalabileceğinin ısrarla üzerinde durulmasından sonra İngiliz hükûmetinin Cassel'e tam destek olmaması gerektiği açıkça yazılmaya başlamışti.⁵⁸ Fransa'nın da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik alanını daraltmaya pek niyeti yoktu. İngiltere'nin hamlesini tasvip etmediğini resmî olarak da bildirmişti. Bölgedeki mevcut siyasi konjonktürün zaten yeterince gergin

⁵⁶ NA, DF; 867.51 No 248. 30 Eylül 1910.

⁵⁷ NA, DF; 867.602. 4 Ağustos 1910.

⁵⁸ "That Turkish Loan: Rejected by France and England, May Be Placed Elsewhere", *New York Times*, 09 Ekim 1910.

olduğunu düşünen İngiliz hükûmeti bir kez daha Cassel'e tam destek vermekten çekinip, Cassel'i yalnız bırakmıştı⁵⁹.

Cassel'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk finansal operasyonu İstanbul Belediyesi'ne verdiği 1.000.000 pound kredi ile gerçekleşmişti. Bu kredi Galata Köprüsü'nü yapan Alman firma MAN AG'ye aktarıldı⁶⁰. Ancak, İstanbul Belediyesi Cassel'e verdiği ödeme taahhüdünü uzun bir süre yerine getiremedi. 1921 yılına gelindiğinde borcun hâlâ kapatılmadığı görülmektedir. Hatta borcun düzenli ödenmesi için köprü geçişlerinden alınan ücretlerin yükseltilmesine karar verildi ancak bu da mali durumu zayıf olan Osmanlı'ya çare olmamıştı⁶¹. Cassel'in yıllar içerisinde geliştirdiği siyasi ve finansal ilişkilerine ve biriktirdiği sermayeye en büyük darbe I. Dünya Savaşı oldu. Doğup büyüdüğü Almanya ve iş yaptığı İngiltere birbirlerine savaş açmış, yatırım yaptığı Mısır, Osmanlı İmparatorluğu, İran gibi devletlerde öngörülmeyen siyasi istikrarsızlıklar ve rejim değişiklikleri gerçekleşmişti. 1909 yılında Cassel tarafından verilen bu borcun geri ödemesi de yıllar sonra olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu; İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'nın başını çektiği İtilaf devletlerine karşı savaş açmıştı. Bu durumda borçların ödenmesi için savaşın bitmesini beklemek gerekmişti. Ancak harbin bitiminde Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılıp yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması mevcut borçlara ait durumu karma karışık hâle getirmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarına dair Lozan'daki heyette TMB'nin İstanbul Belediyesi'ne verdiği borç, devlet borçları sınıfına alınmamıştı. Bu ve benzeri davalar yeni oluşturulacak olan Anglo-Türk Karma Hakem Mahkemesi tarafından görülecek ve devletler bu davaların sulh yoluyla, anlaşmayla çözülmesi için elinden gelen her şeyi yapacaktı. Cassel'in verdiği kredi miktarının büyük olması ve TMB'nin İngiliz hükûmetiyle olan yakın ilişkisi Anglo-Türk Karma Hakem Mahkemesi'nin ilk davasının İstanbul Belediyesi-TMB arasında olmasını sağlamıştı⁶². Bu dava diğer davalara da emsal olacağı için dava sürecine ilgi büyüktü.

Anglo-Türk Karma Hakem Mahkemesi'nde davanın görülmesi beklenirken taraflar arasında mahkemeye gitmeden uzlaşmak yönünde adımlar atılmıştı. TMB

59 Garvin, *age.*, s. 1

60 NA, DF; 867.602/30. 18 Mayıs 1923; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR.HMŞ.İŞO), 137/6, R.27.07.1337.

61 BOA, Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH.UVM), 165/52. H.14.03.1340.

62 NA, DF; 767.71112/303. 9 Mayıs 1928.

adına Avukat Apikian, Londra, İstanbul ve Ankara arasında görüşmeler gerçekleştirerek tarafları belirli bir zeminde buluşturmuştu⁶³. Londra cephesi de niyetinin ciddi olduğunu göstermek üzere Apikian'ın yanında bankanın üst düzey isimlerinden ve Cassel'in ölümünün ardından şirketlerinde ön plana çıkan Sir Dickson'ı Türkiye'ye göndermişti. Müzakereler hakkaniyetli bir şekilde yapılmış ve İstanbul Belediyesi'nin 1909 yılında aldığı 1.000.000 poundluk borcun faizi ve diğer masraflarıyla birlikte pazarlık ederek ödenmesi hususunda taraflar arasında prensip anlaşması sağlanmıştı⁶⁴.

Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa devletlerine farklı projelerde imtiyazlar vererek hem finansmanını karşılaması mümkün olmayan projeleri hayata geçiriyor hem de Avrupalı güçler arasında denge kurmaya yönelik bir politikayı takip ediyordu. Bu politika çerçevesinde İngiltere cephesi ile de arayış "iyi tutma" maksadıyla birkaç altyapı projesinin imtiyazı TMB'ye devredilmişti⁶⁵. 1911 yılında TMB'ye verilen imtiyazlar; Samsun ve Trabzon'da modern limanların inşası ile Menderes Vadisi'nde sulamalı tarım projesiydi.

Samsun, iyi korunan ve Karadeniz'de en iyi demirleme alanına sahip olan limanlardan biriydi. Topografik konumu gereği, Kızılırmak ve Yeşilirmak vadilerini kontrol edebilecek stratejik avantaja sahipti. Bu bölge ayrıca; tütün, buğday, mısır ve diğer tahılların bolca yetiştirildiği verimli tarım arazilerine sahipti. Karadeniz-İran ticaret yolunun merkez şehirlerinden ve limanlarından biriydi. İran üzerinden gelen emtialar Trabzon ve Samsun limanlarından deniz ticareti vasıtasıyla ya Karadeniz'in karşı kıyısına geçiyor ya da İstanbul'a gelerek Avrupa'daki ticaret yollarına katılıyordu. Bu sebeple Samsun'daki eski liman yerine modern bir liman inşa edilmesi; potansiyeli yüksek bir projeydi. TMB, bu imtiyazı aldıktan sonra fizibilite çalışmalarına başladı. Mevcut limanın yerine modern bir liman yapmanın ve Trabzon bağlantısını sağlamanın 4 milyon dolardan fazla maliyeti vardı. TMB, bu projede fizibilite çalışmalarının ötesine geçemedi. I. Dünya Savaşı, bu projenin başlamadan bitmesine neden oldu⁶⁶.

Trabzon, I. Dünya Savaşı öncesinde 45.000 nüfusuyla Karadeniz'in en önemli Türk şehirlerinden birisiydi. Tebriz'den başlayan transit ticaret yolu İran ve

63 NA, DF; 867.9111. 31 Ekim 1928.

64 NA, DF; 867.9111. 2 Ocak 1929.

65 BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 143/8. H.14.08.1329.

66 NA, DF; 867.156/44. 18 Mayıs 1929.

Hindistan'dan gelen ürünleri Rus limanlarına ya da İstanbul üzerinden Avrupa'ya gönderme imkânı tanıyordu. 1911 yılında Trabzon Limanı'nın modern bir yapıya büründürülmesi için gerekli imtiyazlar TMB'ye verilmişti. Cassel, o yıllarda Trabzon'dan diğer büyük Türk şehirlerinden Erzurum'a 340 kilometrelik bir tren rayı döşeneceğini duymuş, Trabzon ve Samsun limanlarının inşası için imtiyaz almak için bir hayli uğraşmıştı. Tıpkı Samsun Limanı'nda olduğu gibi Trabzon Limanı da I. Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle sadece fizibilite çalışmaları yapılmış bir proje olarak kaldı.

TMB'nin Trabzon Limanı'nda yapmayı planladığı çalışmalar;

- 1.200 metre uzunluğunda yeni bir dalgakıran inşası,
- Mevcut dalgakıranın uzatılması,
- 400 metre uzunluğunda ek bir dalgakıran inşası,
- Yedi buharlı gemiyi barındırabilecek 900 metre uzunluğunda bir iskele yapılması,
- Limanın depolar, mağazalar, vinçler ve yükleme-asansör sistemleri ile donatılmasıydı.

Projenin toplam maliyetinin 15 milyon franka ulaşacağı tahmin ediliyordu. Ancak, bu iyileştirmeler yapılmadığı sürece Trabzon Limanı'na demirlemek hem zor hem de tehlikeli olmaya devam edecekti. Batıdan gelen fırtınalar sırasında, gemiler yaklaşık 18 km uzaklıktaki Platana Doğal Limanı'na sığınmak zorunda kalıyordu ve bu da yükleme-boşaltma işlemlerini oldukça maliyetli hâle getirmekteydi. Buna rağmen, 1902-1912 yılları arasında Trabzon'un yıllık ihracat değeri 60 milyon frangı aşmıştı. Trabzon Limanı'nın gelecekteki önemi büyük ölçüde iç kesimlere bağlanacak bir demir yolunun inşa edilip edilmemesine bağlı olacaktı. Rusya, Trabzon'un İran ile olan geleneksel transit ticaretini kendi lehine çevirmek için elinden geleni yapmaktaydı. Ayrıca, Rusya'nın dış ticaretindeki düşüş, Trabzon'a uğrayan gemi sayısını büyük ölçüde azaltmıştı. İngiltere'nin bu yatırımı bölgedeki İngiliz tacirin kârını artıracak ve Karadeniz ticaretinde öne çıkmasını sağlayacaktı⁶⁷.

1911 yılında Cassel ve TMB'nin aldığı bir diğer imtiyaz “Meander Valley Irrigation Project” olarak adlandırılmıştı. Bu proje Büyük Menderes Nehri'nin çevresindeki

67 NA, DF; 867.156/45. 18 Mayıs 1929.

arazilerin ıslah edilerek, tarıma elverişli hâle getirilmesini ve günün son teknolojiyle sulanmasını planlamıştı. İngiliz firması Sir John Jackson Ltd.'ye imtiyaz verilen bu projenin finansmanı ise TMB tarafından sağlanacaktı. Proje kapsamında mevcut arazilerin ıslahının yanı sıra, bölgede 1 milyon dönüm arazinin de tarıma açılması planlanmıştı. Bu proje de I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla yarım kaldı⁶⁸.

İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi Straus'un 1912 yılında Washington'a gönderdiği raporda TMB'nin kuruluşu sırasında İTC'nin bazı ön şartlar sunduğu bilgisine ulaştığını ve bu şartlardan birinin Osmanlı ordusunun, özellikle de deniz gücünün modernleştirilmesinde ihtiyaç duyulan finansmanın karşılanmasında yardımcı olunacağı olduğunu bildiriyordu. Amerikan elçisi, TMB Müdürü Babington ile bu konu hakkında detaylı bir görüşme gerçekleştirmiş ve görüşme sonucunda bazı aksiyonlar almıştı. Strauss, Washington'a gönderdiği raporunda; Osmanlı hükûmetinin uzun süredir Vickers, Armstrong ve Brown gibi İngiliz şirketleriyle müzakereler yürüttüğünü ve görüşmelerin yeni kurulan TMB aracılığıyla yapıldığını yazmıştı. Strauss'a göre; Osmanlı idaresi bankanın kurulmasına izin vermiş, karşılığında savaş gemisi satın almak için Cassel'den aracılık etmesini şart koşmuştu. İTC hükûmeti, savaş gemilerini acil çözülmesi gereken bir mesele olarak görmüş ve Amerikan firmaları ile aracılık etmesi için Amerikan elçisi Strauss ile görüşülmüştü. Strauss, İTC hükûmetine iki ülke arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek için fırsat kaybının doğal olarak, Amerika'yı hayal kırıklığına uğratacağına ve İngiliz şirketleriyle müzakerelerde herhangi bir zorluk yaşanırsa ve rekabete davet edilmeye karar verilirse, Amerika'nın her zaman yarışmaya hazır olduğunu bildirmişti. Takip eden günlerde, banka ve gemi inşaatçıları arasında bir anlaşmaya varılamadığı, İngiliz firmaların sundukları planların Osmanlı Donanması tarafından beğenilmediği haberleri çıkmıştı. Bu sırada Strauss, İTC hükûmetine Amerikan "Michigan" zırhlısının Osmanlı hükûmetinin ihtiyaç duyduğu gemi tipi olduğu doğrultusunda hazırlanan bir rapor sunmuştu. Strauss'un girişimleri Amerikan sanayicileri arasında karşılık bulmuş görünüyordu. 23-24 Nisan tarihlerinde, Roma'daki New York Shipbuilding Company'nin Başkan Yardımcısı ve Temsilcisi Mr. Knox ile Lizard'daki William Cramp & Sons'un Temsilcisi Mr. Powell, durum hakkında bilgi almak için Amerikan elçisi ile irtibata geçti. Elçilik, bu iki girişimciye, durum hakkında bilgi vererek, İstanbul'a en hızlı şekilde gelmelerini ve görünüşe göre tamamen umutsuz olmayan bu durumu değerlendirmelerini önerdi. Almanya'nın İstanbul

68 NA, DF; 867.602/64. 19 Eylül 1929.

Büyükelçisi'nin, Osmanlı Başvekili tarafından İngiliz gemi inşaatçılarıyla henüz bir sözleşme yapılmadığına dair güvence aldığı haberi üzerine Amerikan heyeti, İTC ile temaslarını sıklaştırmıştı. Ayrıca, Alman Krupp firmasının teklif sunmaya hazırlandığı da konuşulmaya başlamıştı⁶⁹.

Amerikan elçisi Strauss, Amerikan girişimci Mr. Knox ve Bethlehem Steel Company'den bir uzman ile birlikte Amerikan firmalarının tekliflerini sunmalarının mümkün olup olmadığını öğrenmek için Enver Paşa ile görüşmüştü. Enver Paşa, savaş gemilerinin inşa edilmesi meselesinin henüz Bakanlar Kurulu'na sunulmadığını belirtmiş, savaş gemilerinin hükûmetin öncelikli planları arasında olmadığını ifade etmişti. Ancak, ilerleyen dönemde yapılacak toplantılarda, Amerikan rekabetinin değerlendirilmesi için bu meseleyi gündeme getirebileceğini söylemişti. Ayrıca, İngiliz tarafıyla yapılan sözleşme onaylanmazsa Amerikan temsilcilerinin teklif sunabilmesi için Denizcilik Bakanı'na gerekli bilgilerin sağlaması talimatını vereceğini Amerikan heyetine iletti⁷⁰. Straus'un raporundan anlaşıldığı üzere İTC ve Cassel arasında savaş gemisi alımı konusunda bir mutabakat vardı. Banka müdürü Babington, bu savaş gemisinin İngiliz firmalarından birine siparişi için yoğun çaba sarf ediyordu. Washington tarafı ise Strauss'tan gelen bu haberlere karşı yeşil ışık yakmış ve Amerikan firmalarının İstanbul'a giderek savaş gemisi satmaları konusunda devlet düzeyinde gereken ne varsa yapacağını iletmışti⁷¹. Enver Paşa ve Amerikan heyeti arasındaki görüşmeden anlaşıldığı üzere İTC hükûmeti bir yandan İngiltere tarafıyla anlaşma sağlamaya çalışıyor bir yandan da diğer ülkelere girişimlerine kapıyı açık tutuyordu.

Aynı günlerde İngiliz basınında Osmanlı İmparatorluğu'nun ordu modernizasyonu ve savaş gemisi satın almak için borç aradığı konuşulmaya başlamıştı. Kredinin yaklaşık 2 milyon pound olacağı, Cassel'in ise bu borcu karşılamaya hazır olduğu ancak Fransa ve Almanya'nın İngiltere'ye yoğun tepki göstereceği yazılıyordu.⁷² Gerçekten de Cassel, bu krediyi Osmanlı İmparatorluğu'na 1.779.569 pound olarak kullandırmıştı. Amerikan-İngiliz rekabetinde kazanan taraf İngiltere olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu, modern bir savaş gemisi inşası için İngiliz Vickers Ltd.

69 NA, DF; Central File: 867.34/2. 10 Şubat 1910-22 Ekim 1929.

70 NA, DF; 867.34/1. 10 Şubat 1910-22 Ekim 1929.

71 NA, DF; Central File: 867.34/2. 10 Şubat 1910-22 Ekim 1929.

72 "British Financier's Loan to Turkey: A Change of Policy?", *The Manchester Guardian*, 24 Ocak 1912.

Şirketi'ne sipariş vermişti⁷³. Ancak, I. Dünya Savaşı çıkınca bu gemi Osmanlı İmparatorluğu'na teslim edilmedi.

İngiltere tarafı geminin teslim edilmeme sebebi için Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir ücret ödememesi gösterilmişti. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun tezi; ücreti ödendiği hâlde savaş gemisinin teslim edilmediği idi. İngiltere tarafı ve Vickers Ltd. ise ısrarla Osmanlı İmparatorluğu'ndan ödeme almadıkları için gemiyi teslim etmediğini söylüyordu. Millî Mücadele'nin kazanılmasının ardından Lozan görüşmeleri esnasında Reşadiye Zırhlısı'nın durumu da gündeme gelmişti. Yapılan araştırmalar sonucu TMB'den kullanılan kredinin bir kısmının bankaya geri ödenmiş olduğu hatta Vickers Ltd.'ye iletmek üzere 180.000 pound tutarında bir ön ödemenin de TMB'ye yatırılmış olduğu tespit edildi. TMB bu para transferi işlemini tamamlamamış ve parayı Vickers Ltd.'ye iletmemişti. Lozan görüşmeleri esnasında banka yetkilileri hatalarını kabul ederek, Türk tarafının bu meblağı talep etmeleri durumunda Türkiye'ye iade ederek uzlaşabileceklerini iletiler. Fakat, Lozan'daki görüşmeler tarafların ödemenin hangi para cinsinden yapılacağı üzerinde uzlaşma sağlayamadığı için çıkmaza girdi. TMB ödemeyi Türk Lirası cinsinden yapmak istiyordu, Türk tarafı ise ödemenin sterlin cinsinden yapılması gerektiğini savunuyordu. Türk tarafı uzlaşmaya varmayarak meseleyi tahkime götürmekte kararlıydı⁷⁴. Lozan görüşmeleri esnasında Osmanlı borçlarının hangi para cinsinden yapılacağına dair genel bir uzlaşma sağlanamadığı için görüşmeler yarım kalmıştı. Türk tarafının kararlı duruşundan taviz vermemesi TMB'nin geri adım atmasını sağlamış ve ilerleyen süreçte bu konu çözülüp anlaşma imzalanmıştı.

Savaş patlak verdiğinde TMB, düşman ülkede faaliyet veren yabancı bir kurumdur. Bu durum hem iki ülke hem de banka açısından sürdürülmesi zor bir ilişkiydi. Aynı durum Osmanlı Bankası'nın Londra'daki şubesi için de geçerliydi. Konuyla ilgili bir genelgeyi İngiltere İçişleri Bakanlığı 5 Kasım 1914'te kamuoyuyla paylaştı. 1914 tarihli Yabancılar Kısıtlama Yasası kapsamında, 9 Eylül 1914'te çıkarılan Yabancılar Kısıtlama (Konsolidasyon) Kararnamesi ile kendisine verilen yetkilere dayanarak Osmanlı Bankası'nın ve TMB'nin sadece bazı kısıtlamalar altında çalışabileceği duyurulmuştu. Kısıtlamalar sonrası yalnızca;

73 Reşadiye Zırhlısı olarak bilinen bu savaş gemisi I. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun karşıt cephelerde yer almasından dolayı teslim edilmemiş ve *HMS Erin* adıyla Britanya kraliyet donanmasına katılmıştı.

74 NA, DF; 867.9111/25. "Internal Affairs of States, Public Press., Newspapers., Turkey, Clippings and Items", 2 Ekim 1928.

- Bankalar tarafından düzenlenen ve ödenmesi gereken çek ve senetlerin ödenmesine,
- Bankalar tarafından tutulan çek ve senetlerin tahsil edilmesine izin verilmekteydi.

Bu izin kapsamında gerçekleştirilen tüm işlemler hazine tarafından atanacak bir kişinin denetim ve kontrolüne tabi olacaktı. Ayrıca bu yetkili kişi, ulusal çıkarlara aykırı görünen herhangi bir ödemenin yapılmasını tamamen engelleme yetkisine sahipti⁷⁵. Ertesi gün mevcut düzenlemeye ek bir düzenleme daha getirilmiş ve *Londra* gazetesinde ilan edilmişti;

- Savaş süresince, İngiltere Ticaret Kurulu tarafından, İngiliz topraklarında ikamet eden, ticaret yapan veya bulunan tüm kişilere aşağıdaki işlemler için genel lisanslar,
- Düşman ülkesinde patent alma veya yenileme, tasarım veya ticari marka tescili ve yenileme işlemleri için ücret ödeme izni,
- Düşman adına, aynı işlemleri Birleşik Krallık' ta gerçekleştirmek için ücret ödeme izni,
- Tarafsız bir limanda bulunan ve bir düşman gemisinde yatan İngiliz kargo sahipleri, bu kargoları teslim almak için düşman acentesine navlun ve gerekli diğer ücretlerin ödeme izni verilmişti.

Birleşik Krallık'ta ikamet eden, ticaret yapan veya bulunan bireyler; firmalara ve şirketlere, Osmanlı Bankası ve TMB'nin Fransa, Kıbrıs veya Mısır'daki şubeleriyle ya da o dönemde İngiliz veya müttefik güçler tarafından işgal edilmiş Osmanlı topraklarındaki şubeleriyle bankacılık işlemleri gerçekleştirme iznine sahipti. Ancak, bu işlemlerin 5 Ağustos 1914'ten önce başlatılmış ve savaş sebebiyle tamamlanamamış olması gerekiyordu. Diğer bir ifadeyle İngiltere hem TMB'nin Londra şubesinde Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili işlemlerin çoğunu hem de İstanbul şubesinde İngiltere ile işlemlerin büyük çoğunluğunu durdurmuştu⁷⁶.

75 John Scobell, *War and Treaty Legislation: Affecting British Property in Germany and Austria, and Enemy Property in the United Kingdom*, Hutchinson, Londra 1921, s. 208.

76 I. Dünya Savaşı sırasında bankacılık işlemlerinin seyriyle ilgili geniş bilgi için bk. William Finlayson Trotter, *The Law of Contract during and after War: with Leading Cases, Statutes, and Proclamations*, W. Hodge, Londra 1919.

I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi'nin getirdiği savaş şartları TMB'nin Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki işlemleri minimum düzeye indirmişti. Dünya genelinde para birimlerinin istikrarsızlığı ve savaş durumundan dolayı durma noktasına gelen ticaret iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri asgari düzeye indirmişti. Bütün bankalar gibi TMB de bu süreçte temkinli davranmış ve verdiği kredileri geri çağırılmıştı.⁷⁷

Lozan görüşmelerinde ABD yetkilileri Türkiye ile ilgili meselelerde gözlemci olarak yer almışlardı. Ankara hükûmetinin Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarını ödemesi gündeme geldiğinde borçlara dair bir hesap dökümü çıkarılmıştı. 1 Kasım 1914 tarihi baz alınarak hazırlanan hesap dökümlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun borç konusunda en çok ilişki kurduğu ülkelerin başında Almanya ve Fransa gelmekteydi⁷⁸. Bu hesap dökümlerinin ve Osmanlı dış borçlarının incelenmesi makalenin sınırlarını aşmaktadır ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam borçları arasında TMB'nin ve İngiltere'nin oranını tespit etmek önemlidir. Osmanlı dış borçları incelendiğinde görülecektir ki İngiltere ve Amerika, üstte aktarıldığı gibi, Osmanlı İmparatorluğu ile finansal ilişki kurma niyetinde olsalar da pratikte bunu hayata geçirirken ihtiyatlı davranmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun daha çok Osmanlı Bankası üzerinden Fransa ile borç ilişkisi kurduğu, I. Dünya Savaşı yaklaşırken de Deutsche Bank üzerinden Almanya'dan borç aldığı görülmektedir. Bu da İngiliz ve Amerikan misyonlarının Osmanlı-Almanya yaklaşması konusundaki endişelerinin boşa olmadığını göstermektedir. Hesaplarda dikkatleri çeken bir diğer husus ise 13 Temmuz 1911 yılında TMB'den 1.779.569 pound borçlanmadır. Borçlanma 3 yıl vade ve %5 faizle yapılmıştır. 1 Kasım 1914 tarihine kadar bu borcun 931.040 poundu ödenmişti.

Uzun süren savaş şartlarının sona ermesiyle birlikte TMB'nin yeni konjonktürde nasıl bir yol haritası çizeceği belirsizdi. 1923 yılına gelindiğinde TMB, İzmir ve İstanbul şubeleriyle kâğıt üzerinde hâlâ aktifti ve nominal sermayesi 4.860.000 dolar olarak görülmüyordu⁷⁹. Ancak bankanın hem ismi hem de Lozan sırasında yaşananlar banka ve yeni rejim arasında bir bariyer olarak görülmüştü. Yeni kurulan rejim “milliyetçi” bir eğilime sahipti ve Türkiye Milli Bankası adıyla hizmet veren bir İngiliz kurumuna karşıydı. 1925 yılına gelindiğinde ise TMB'nin danışma

77 NA, DF; 767.68119. 19 Ekim 1922- 9 Haziran 1923.

78 NA, DF; 767.68119/28; NA, DF; 767.68119/29. 11-27 Ocak 1923.

79 NA, DF; 867.602. 10 Nisan 1923-18 Mayıs 1923.

kurulu ve yönetim kurulunun çoğunluğu Türklerden oluşuyordu.⁸⁰ Banka, yeni rejimin ekonomi ve siyasi politikalarına uyum sağlama amacıyla böyle bir karar almıştı ama bankanın bu hamlesi Ankara ile aradaki buzları eritmeye yetmemişti. İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi'nin gözlemlerine göre; Türkiye Cumhuriyeti, 1925 yılında bankaya İzmir şubesinde Rum ya da Ermeni kökenli işçi çalıştırmayacaklarını, ayrıca çalışanların %75'inin Türk olması gerektiğini bildirmişti. Bu uygulama sadece TMB için geçerliydi⁸¹. Ayrıca Amerikan büyükelçisi, İngiliz büyükelçisi ile yaptığı görüşmede bu durumun Türkiye Cumhuriyeti'nin milliyetçi bir çizgide ilerlediği için TMB'ye açıkça baskı yapıldığını, gümrüklerdeki gelişmelerden ve sanayi hamlelerinden anlaşıldığı kadarıyla Türkiye'de yabancı sermaye yerine yerli sermaye oluşturulmaya çalışıldığı için böyle bir durumun yaşandığını belirtmişti⁸². Amerikan büyükelçisinin gözlemleri aslında İTC döneminden beri hızla yükselmekte olan millî iktisat düşüncesinin ekonomi-politikte nasıl karşılık bulduğunu göstermektedir. Yerli sermayeyi yaygın hâle getirmeyi, bankacılık ve finans alanında ulus devlet prensiplerini hâkim kılmayı ve “kapitülasyon” ya da “imtiyaz” benzeri uygulamalara karşı çıkan bu yeni düşünce biçimi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrolarında da süreklilik göstermişti⁸³.

1925 yılında TMB, bankacılık işlerinin sürekli durgunlaşması ve ülkedeki yüksek işletme maliyetlerinin artık çok yüksek olduğundan dolayı Türkiye'deki rutin bankacılık faaliyetlerini sürdürmeyeceğini bildirerek, faaliyetlerine ara verdi. Ayrıca banka; bu koşulların yakın zamanda iyileşme göstereceğine dair bir beklenti bulunmadığından, geçici olarak işlemlerini durdurmaya karar vermiş ve müşterilerinden cari ve mevduat hesaplarını çekmeleri istemişti. TMB'nin aldığı bu kararlar birlikte 1909 yılında başladığı yolculuğa 1925 yılında ara verilmiş, 1931 yılında ise resmî olarak kapatılmıştı⁸⁴.

80 NA, DF; 867.516. 2 Ocak 1940-5 Haziran 1944.

81 NA, DF; 767.003. 14 Kasım 1922-17 Aralık 1922.

82 NA, DF; 867.9111/46. “Internal Affairs of States, Public Press., Newspapers., Turkey, Clippings and Items”, 28 Mart 1925-12 Mayıs 1926.

83 Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat 1908-1918*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 200-201.

84 Marian Kent, “Agent of Empire? The National Bank of Turkey and British Foreign Policy”, *The Historical Journal*, Vol. 18/No. 2, 1975, s. 367-389.

3. Ernest Cassel ve Musul Petrolleri

1904 yılında II. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu'nun Mezopotamya bölgesinde muhtemel petrol sahalarının bulunduğu arazileri ilgili bakanlığın yetkisinden çıkartarak, kendi kişisel hazinesine devretmiş, ardından da bölgede petrol arama yetkisini Bağdat Demir Yolları Projesi ile bağlantı olan ve Almanların kontrolündeki Anadolu Demir Yolları Şirketi'ne yani Deutsche Bank'a devretmişti⁸⁵. 1908 yılında William D'arcy ise İran'ın Hanekin bölgesinde Muhawwalah mevkinde petrol aramak için *D'arcy Exploration Company* isimli bir şirket kurarak İran'dan imtiyaz almıştı. Bu bölge, 1905 ve 1911 yılları arasında henüz Osmanlı-Rus sınırı belli değilken İran'a aitti. Ancak sonraki dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmıştı. Bölgede petrol bulmasının ardından hem çok maliyetli bir yatırım olduğu için hem de İngiltere'nin baskısından çekinildiği için 1908 yılında D'arcy'e bu petrolü çıkarıp, işlemesi için bir imtiyaz verilmişti⁸⁶. D'arcy ise imtiyazı aldıktan sonra D'arcy Exploration Company'deki bütün hisselerini ve haklarını İngiltere'nin bölgedeki şirketi Anglo-Persian Oil Company'e devretmişti. Böylece İngiltere hem İran tarafındaki hem Osmanlı İmparatorluğu tarafındaki petrol yataklarını kontrol etme imkânı bulmuştu.⁸⁷

William D'arcy'nin İran'da petrol araması Cassel'e ilham olmuştu. İngiltere adına bölgedeki yatırımlarını artırmak isteyen Cassel, Osmanlı petrollerine yönelmişti. Ancak İngiltere'nin hem Abdülhamid döneminde hem de İTC döneminde bölgede petrol arama imtiyazı alması, Bağdat Demir Yolları Projesi kapsamında kendilerine de imtiyaz verilen Almanları kızdırmıştı. Bu noktada devreye TMB'nin yönetim ve yürütme kurulunda olan ve Hazar bölgesinde petrol arama çalışmalarıyla bilinen Calouste Sarkis Gulbenkian girmişti. Gulbenkian, bölgedeki karışıklığın yalnızca Almanya'nın ve İngiltere'nin ittifakıyla giderilebileceğini düşünmüş ve durumu hem Almanya'nın hem de İngiltere'nin hayır diyemeyeceği bir isim olan Cassel'e açmıştı. Cassel bu teklifi kabul etti ve Gulbenkian ile beraber Deutsche Bank'la pazarlık masasına oturdu. Cassel'in girişimleri sonuç verdi ve 31 Ocak 1911'de *African and Eastern Concessions Limited* isminde bir şirket kuruldu. Bu şirketin %25 hissesi Deutsche Bank'a, %50'si Türkiye Milli Bankası'na, %25'i Royal Dutch Shell Company'nin iştiraki Anglo-Saxon Petroleum Co. Ltd.'ye ait olacaktı.

⁸⁵ TNA, T 161/738. 26 Şubat 1925.

⁸⁶ Tawfiq al-Suwayd, *My Memoirs: Half a Century of the History of Iraq and the Arab Cause*, Lynne Rienner Publishers, New York 2013.

⁸⁷ NA, DF; 711.672. 19 Şubat 1927-4 Nisan 1929.

Ayrıca TMB hisselerinin %15'i Gulbenkian'ın olacaktı⁸⁸. 23 Ekim 1912'de African and Eastern Concessions Limited'in adı *Turkish Petroleum Company* yani Türk Petrolleri Şirketi olarak değiştirildi. Deutsche Bank, bu şirketten aldığı %25 paya karşılık, Anadolu ve Bağdat Demir Yolları projeleri kapsamında kendisine verilen petrol arama imtiyazını TPS'ye devretmiş ve imtiyazların birbirleriyle çakışması durumuna son verilmişti.

TPS'nin yeni yapısı William D'arcy'yi ve Anglo-Persian Oil Company'i dışarıda bırakmıştı. Bu paylaşımdan memnun olmayan D'arcy'nin İngiliz hükûmetini baskı altına alması çok zor olmadı. İngiliz hükûmeti, Hollanda ve Almanya'nın doğrudan işin içinde olduğu bir şirketin ortağı olarak kamuoyunda okları üzerine çekmişti. Üstelik pay dağılımının bu şekilde olması hükûmeti iyice zor durumda bırakmıştı. D'arcy'nin ve Anglo-Persian Oil Co.'nun hisselerinin artırılması için taraflar Londra'ya, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na davet edildi. 19 Mart 1914 tarihinde yapılan *Dışişleri Bakanlığı Anlaşması* kapsamında şirketin hisseleri yeniden düzenlendi. Yapılan yeni düzenlemeye göre TPS'nin %50 hissesi Anglo-Persian Company Ltd.'ye, %25 hissesi Deutsche Bank'a, geri kalan %25 hissesi ise Royal Dutch-Shell'in iştiraki Anglo-Saxon Petroleum Şirketi'ne ait olacaktı⁸⁹. Bu düzenleme, Anglo-Saxon Petroleum Şirketi'nin yöneticisi Sir Waley Cohen tarafından siyasetin ticarete haddinden çok karışması olarak yorumlanmıştı. Cohen, bölge dinamiklerinin zaten riskli olduğunu, ülkelerin bu şekilde yaparak ticari rekabeti devletler arası rekabete çevirdiklerini, böyle giderse çok kısa bir sürede bütün devletlerin birbirine düşeceğini ifade etmişti⁹⁰.

Şirketin yeni yapısında TMB ve Cassel finansal işlemlerden sorumluydu ve Anglo-Persian Oil Co.'nun hisselerinin bir bölümüne sahipti. TPS, Haziran 1914'te Osmanlı idaresine yeni fiili durumu bildirmiş ve imtiyazının yeni şartlara göre düzenlenip, yenilenmesini istemişti. 28 Haziran 1914 tarihinde, Osmanlı hükûmeti TPS'ye Musul ve Bağdat'ta petrol çıkarabileceğine dair bir berat verdi⁹¹. Bu berat, aynı zamanda Osmanlı idaresinin şirketin yeni yönetim biçimini onayladığı anlamına gelmekteydi. 1914 Temmuz'unda başlayan savaş, şirketin faaliyetlerinin duraklamasına neden olacaktı.

88 Federal Trade Commission, *International Petroleum Cartel, Volume I, Part 2, Chapter IV: Joint Control Through Common Ownership in the Iraq Petroleum Company, Ltd.*, Federal Trade Commission, Washington 1952, s. 6.

89 TNA, T 161/738-0001. 26 Şubat 1925.

90 TNA, T 161/738. 26 Şubat 1925.

91 NA, DF; 711.672. 19 Şubat 1927-4 Nisan 1929.

I. Dünya Savaşı'ndan galibiyetle ayrılan İtilaf devletleri, barış görüşmeleri esnasında İttifak devletleri karşısında bariz şekilde daha kuvvetliydi. Sevr, Versay, Nöyi, Saint German gibi şartları çok ağır olan anlaşmaların bazı maddeleri ve tartışma konuları da mağlup devletlerin hisseleri olan şirketlerle ilgiliydi. Bu şirketlerden biri de TPŞ idi. Versay Barış Anlaşması ile birlikte TPŞ'nin Deutsche Bank'a ait olan %25 hissesi Fransa'ya geçti. Yeni düzenlemede %25 hisse Royal Dutch-Shell Grubu'nda, %50 hisse Anglo-Persian Oil Co.'da %25 ise Fransız hükûmetindeydi⁹².

Versay Anlaşması'nda belirlenen bu yeni bölüşüme en sert tepki ABD'den gelmişti. Bölgedeki petrol yataklarına ilgisini saklamayan Amerika tarafı, savaşın ardından Orta Doğu'daki bölüşümden memnun kalmamış ve müttefiklerini yeni bir paylaşım davet etmişti. Bu süreç zarfında, mandater bölgelerdeki ekonomik haklara ilişkin resmî yazışmalarda, Amerikan Dışişleri Bakanı, İngiliz hükûmetini Irak'taki petrol hakları konusunda tekel oluşturmaya çalışmakla suçlamaya başlamıştı. Ayrıca, TPŞ'nin imtiyazının geçerliliğini de sorgulamaktaydı. İngiliz hükûmeti açısından ise durum oldukça hassas ve karmaşıktı. İngiltere, yeni kurulan Irak Krallığı üzerinde manda yönetimini elinde bulunduruyordu ve Irak hükûmetine petrol imtiyazlarının verilmesi gibi idari konularda danışmanlık yapma yetkisine sahipti. Amerikan tarafının ileri sürdüğü, "1914'te verilen imtiyazın şartları hiçbir zaman kesin olarak tanımlanmamıştı" argümanına şiddetle karşı çıkıyordu. Lord Curzon "Musul ve Bağdat'taki petrol hakları soyut bir mesele olarak veya savaştan önce yürütülen özel müzakereler dikkate alınmadan ele alınamaz" diyerek İngiliz görüşünü kararlılıkla savunuyordu. Irak'taki petrol haklarının tahsisi konusunda İngiliz ve Amerikan hükûmetleri arasında şiddetli bir kriz çıkma ihtimali oldukça yüksekti. Bu kriz, ticaret diplomasinin devreye girmesiyle önlendi. Anglo-Persian Oil Co., TPŞ'deki %50 hissesinin yarısını Standard Oil ve diğer Amerikan yatırımcılarına teklif etmek zorunda kaldı.⁹³ İngiltere'nin bu teklifi 1921-1922 kışında kabul edildi ve Amerika'nın yoğun muhalefeti başarıyla sonuçlandı.

Cassel'in 21 Eylül 1921'de hayatını kaybetmesinin ardından TMB'nin TPŞ'deki hisselerinin yönetimi resmî olmasa da fiili olarak tamamen İngiliz hükûmetine geçmişti. San Remo'da Amerika ve İngiltere arasında bir anlaşma sağlansa da iki taraf da bölgede tek başına hâkimiyet kuramadıkları bir paylaşımından memnun değildi. Musul petrollerinin paylaşımında bir sonraki uluslararası kriz, Lozan görüşmelerinde ortaya çıktı. Sevr Anlaşması'nı tanımayarak savaşa devam edip

92 NA, DF; 711.672. 19 Şubat 1927-4 Nisan 1929.

93 TNA, T 161/738. 26 Şubat 1925.

galip gelen Türk tarafı; Musul, Süleymaniye ve Kerkük vilayetlerinin kendisine geri verilmesini talep etti. Aynı dönemde Amerikan Amiral Chester'in Ankara hükûmetinden Musul'u da kapsayan bir demir yolu ve madencilik imtiyazı alması durumu daha da karmaşık hâle getirdi. Durumu daha da trajikomik hâle getiren bir diğer gelişme, Sultan Abdülhamid'in 22 varisinin, Irak'taki petrol haklarının kendilerine ait olduğunu iddia etmesiydi. Hatırlanacağı üzere 1904 yılında Sultan II. Abdülhamid bahsi geçen arazileri Hazine-i Hassa'ya devretmişti.

Lozan Antlaşması'nın hükümleri gereği, İngiliz ve Türk hükûmetlerinin çözüm bulamadığı Musul sınır anlaşmazlığı, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne hakemlik yapması için havale edildi. Lozan Konferansı'nda konuya dair dikkat çeken bir başka olay, İngiliz heyetinin TPŞ imtiyazlarının antlaşma ile teyit edilmesini sağlamaya yönelik girişimiydi. Ancak Amerikan heyeti, kendi şirketlerinin TPŞ'nin sermayesine katılacağına dair verilen sözlere rağmen, bu talebe şiddetle karşı çıktı. Amerika tarafı ısrarla 1914'te verilen imtiyazın geçerli olmadığını söyleyerek İngiltere'nin bölgeden çekilmesini istiyordu. Milletler Cemiyeti Konseyi'nin konuya dair vereceği kararın beklendiği sırada Amerika tarafından bir hamle daha gelmişti. Phoenix Petrol Şirketi Irak'ta petrol araştırmaları yapmak üzere yetkililerini gönderdi ve Edmund Davis liderliğindeki bir konsorsiyum, Irak'tan %22 oranında telif hakkı içeren 80 yıllık bir imtiyaz talep etti⁹⁴. TPŞ de bu teklife karşı benzer şartlarda bir imtiyaz talep etti. İngiliz tarafı böylece bölgeyi kolay kolay Amerika'ya bırakmayacağını göstermiş oluyordu. Ayrıca, Türk Petrolleri Şirketi'nin geldiği son hâlden de memnun değildi. Savaş öncesinde Royal Dutch-Shell grubunu kolayca baskı altına aldığı düşünülürse şirketin %75'i İngiltere tarafından kontrol ediliyordu. Ancak mevcut konjonktürde Almanların yerini Fransızlar almış, kendi hisselerinin yarısını Amerika'ya vermiş, Shell grubu üzerinde eskisi kadar baskısı kalmamıştı. Ancak Irak'ın yeni manda yönetimi kendisindeydi ve bu durumu kendi lehine kullanmayı başardı. Sadece Hanekin mevkiine ait eski imtiyaz yerine, Irak'ın bütününe dönük bir petrol imtiyazı almayı başardı. Amerikan tarafının tezine göre bu imtiyaz Irak yönetimine "bağımsızlık" sözü vererek haksız rekabet sayesinde alınmıştı⁹⁵.

19 Mayıs 1924 ile 5 Haziran 1924 tarihleri arasında düzenlenen Haliç Konferansı'nda İngiliz ve Türk heyetleri arasında Musul meselesine dair net bir sonuç çıkmamıştı. 16 Aralık 1925'te Millet Cemiyeti, Musul'un Irak mandasına

⁹⁴ TNA, T 161/738. 26 Şubat 1925.

⁹⁵ NA, DF; 711.672. 19 Şubat 1927- 4 Nisan 1929.

ait olduğunu bildirmişti. Türkiye Cumhuriyeti bu karara itiraz etse de bölgedeki karışıklıklar nedeniyle 5 Haziran 1926'da Türkiye Cumhuriyeti ve Birleşik Krallık arasında imzalanan Ankara Anlaşması ile Musul'un Irak'a bırakılmasını kabul etmiştir. Ankara Anlaşması'nın 3. fasıl 14. maddesine göre TPS'nin daha önce aldığı imtiyaza atıfla 25 yıl boyunca Irak'ın petrol ihracından yapacağı kârın %10'u Türkiye Cumhuriyeti'ne verilecekti⁹⁶.

Sonuç

Sir Ernest Cassel, yalnızca uluslararası finans piyasasında bir aktör olmakla kalmamış, aynı zamanda İngiltere'nin küresel ekonomik ve siyasi stratejilerini şekillendiren bir figür olarak öne çıkmıştır. 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın başlarında, küresel sermaye hareketleri ve emperyal politikalar arasındaki karmaşık etkileşimlerin bir örneği olarak Cassel'in faaliyetleri, uluslararası finansın devlet politikalarıyla nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir.

Cassel'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetleri, dönemin Fransız ve Alman sermayesinin bölgedeki artan etkisine karşı bir denge unsuru yaratma çabasının bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Türkiye Milli Bankası'nın kuruluşuna öncülük etmesi, İstanbul Belediyesi'ne sağladığı krediler, hayata geçirilmese de Trabzon ve Samsun limanlarının modernizasyon projeleri, Cassel'in Osmanlı ekonomisi üzerinde oynadığı rolü göstermektedir. Özellikle, Reşadiye Zırhlısı'nın finansmanı ve Türk Petrolleri Şirketi'ndeki rolü, onun yalnızca ticari kazanç amacı güden bir banker olmadığını, aynı zamanda İngiltere'nin bölgesel çıkarlarını güvence altına almak için finansal araçları kullanan bir aktör olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışma literatürdeki çalışmalardan farklı olarak Cassel'in bir aktör olarak nereye konumlandığını açıklamayı hedeflemiştir. Cassel'in Osmanlı'daki yatırımları, onun küresel ölçekli finansal operasyonlarının sadece bir parçasıdır. Mısır'daki yatırımları, Aswan Barajı'nın finansmanı, Mısır Milli Bankası'nın kurulması ve tarımsal modernizasyon projeleri gibi girişimleri, onun İngiltere'nin Orta Doğu'daki ekonomik etkisini sağlamlaştırma misyonunu üstlendiğini göstermektedir. Aynı

96 “Türkiye, İngiltere ve Irak hükümetleri beyninde Ankara'da 5 Haziran 1926 tarihinde münakit hudut ve münasebatı hasenei hemcivarı muahedenamesinin tasdiki hakkında kanun”, *Resmi Ceride*, Sayı: 423. 18 Temmuz 1926. 1929 yılının Nisan ayına gelindiğinde ise TPS'deki İngiltere etkisi artmıştı. Hem şirketin Irak üzerinde daha geniş bir petrol imtiyazı elde etmesi hem de Musul'un kesin olarak Irak'a geçmesi şirketin Türkiye ile olan bütün bağlarını koparmıştı. Bu sebeple, Cassel'in 1911 yılında African and Eastern Concessions Limited olarak kurduğu, 1912 yılında ismi Türk Petrolleri Şirketi'ne çevrilen şirketi, 1929 Irak Petrol Şirketi'ne dönüştürüldü. (NA, DF; 711.672. 19 Şubat 1927-4 Nisan 1929).

şekilde, Cassel'in Almanya ile rekabet yerine iş birliği politikası gütmesi, onu klasik emperyal finansörlerden farklı bir konuma yerleştirmektedir.

Sonuç olarak, Cassel'in küresel finans piyasalarında oynadığı rol, yalnızca bankacılık ve yatırım faaliyetlerinden ibaret değildir; onun etkisi, büyük güçler arasındaki ekonomik rekabetin ve I. Dünya Savaşı öncesi uluslararası finans politikasının önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, çalışmanın ortaya koyduğu temel argüman, Cassel'in yalnızca bir banker değil, aynı zamanda uluslararası siyasi ve ekonomik dengeleri şekillendiren bir aktör olduğu ve finans kapitalin diplomasiyle nasıl iç içe geçtiğini gösteren önemli bir örnek teşkil ettiği yönündedir.

Değerlendirme

Bu makale en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim

belleten@ttk.gov.tr

Yapay Zeka Kullanımı

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazarlar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Lisans

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

Review

This article has been reviewed by at least two reviewers using a double blind peer review model. A similarity check was performed to confirm that it was free of plagiarism.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

Complaints

belleten@ttk.gov.tr

Use of Artificial Intelligence

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the manuscript was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH. UMVM), 165/52. H.14.03.1340.

BOA, Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR.HMŞ. İŞO), 137/6, R.27.07.1337.

BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 143/8. H.14.08.1329.

Cambridge Üniversitesi- Churchill College Arşivi

GBR/0014/GLLD/7-1. 18 Mart 1909.

The National Archive (UK) TNA

A.867/ 00. 10 Şubat 1921.

CAB 31/114 s.35. Ocak 1913.

PRO/30/33 No; 16/6. 26 Şubat 1925.

T 161/738. 26 Şubat 1925.

T 161/738-0001. 26 Şubat 1925.

National Archive (United States) DF

711.672. 19 Şubat 1927- 4 Nisan 1929.

767.003. 14 Kasım 1922- 17 Aralık 1922.

767.68119. 19 Ekim 1922- 9 Haziran 1923.

767.68119/28.11-27 Ocak 1923

767.68119/29. 11-27 Ocak 1923

767.71112/303. 9 Mayıs 1928.

867.00/2. 28 Mart 1910.

867.156/44. 18 Mayıs 1929.

867.156/45. 18 Mayıs 1929.

867.34/1. 10 Şubat 1910- 22 Ekim 1929.

867.50/470. 2 Haziran 1910.

867.51 No 248. 30 Eylül 1910.

867.516. 2 Ocak1940 – 5 Haziran1944.

867.602. 10 Nisan 1923 – 18 Mayıs 1923.

867.602. 13 Eylül 1921.

867.602/30. 18 Mayıs 1923.

867.602/64. 19 Eylül 1929.

867.9111. 31 Ekim 1928.

867.9111. 2 Ocak 1929.

867.9111/25. 2 Ekim 1928.

867.9111/46. 28 Mart 1925- 12 Mayıs 1926.

883.00/ 517. 17 Haziran 1932.

883.9111/ 667. 7 Aralık 1926

867.34/2. 10 Şubat 1910- 22 Ekim 1929.

867.602.4 Ağustos 1910.

Süreli Yayınlar

Chicago Daily Tribune, “Jewish Colonization Scheme, Baron Hirsch Registers His Company with 2.000,000 Capital”, 11 Eylül 1891.

New York Times, “Sir Ernest Cassel Here to Seek Big Turkish Loan: It Is Badly Wanted to Finance a War with Greece But the Inter-Relations of Nations Have Made It Impossible to Secure”, 16 Ekim 1910.

New York Times, “That Turkish Loan: Rejected by France and England, May Be Placed Elsewhere”, 09 Ekim 1910.

Parker, Gilbert, “The Land for the People, Small Ownerships and Land Banks”, *The Daily Express*, 1909.

Resmî Ceride, “Türkiye, İngiltere ve Irak hükûmetleri beyninde Ankara’da 5 Haziran 1926 tarihinde münakit hudut ve münasebatı hasenei hemcivari muahedenamesinin tasdiki hakkında kanun”, Sayı: 423. 18 Temmuz 1926.

The Economist, “The Outlook In Turkey and The Danger of War”, Vol. 068/No. 3410, 2 Ocak 1909.

The Manchester Guardian, “British Financier’s Loan to Turkey: A Change of Policy?”, 24 Ocak 1912.

The Manchester Guardian, “The Turkish Loan: Ottoman Ministers Stand Firm No Contract Yet Signed No Foreign Control of Turkish Finance A Profit of £920,000 German Financers and Sir E. Cassel”, 23 Eylül 1910.

The New York Herald (European Edition) (Paris, France), “Sir Ernest Cassel Plans Anglo-Turkish Bank”, 9 Şubat 1909.

The Spectator, “The Turkish Loan”, Vol. 105/Issue 4291, 24 Eylül 1910.

The Times, “British Trade with Turkey”, No. 38917, 26 Mart 1909.

The Times, No. 38895. 1 Mart 1909.

The Times, No. 38910. 18 Mart 1909.

The Times, “Mexico’s Raiway Loan”, 13 Temmuz 1890

Zion’s Herald, “Finances of New Turkey”, Vol. 87/No. 34, 25 Ağustos 1909.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Abdulhaq, Najat, *Jewish and Greek Communities in Egypt: Entrepreneurship and Business Before Nasser*, I. B. Tauris & Company, Londra 2016.

Al-Suwayd, Tawfiq, *My Memoirs: Half a Century of the History of Iraq and the Arab Cause*, Lynne Rienner Publishers New York 2013.

Bayraktar, Kaya, *Makedonya Sorunu, Bir Mali Kontrol Denemesi (1902-1909)*, Atıf Yayınları, Ankara 2011.

Best, Antony, “Introduction”, *On the Fringes of Diplomacy : Influences on British Foreign Policy, 1800-1945*, ed. John Fisher-Antony Best, Routledge, Londra 2016, s. 1-32.

Brown, Bruce H., *The World’s Trouble Makers*, W. & J. Barr, Fitzroy 1961.

Burman, John, “Politics and Profit: The National Bank of Turkey Revisited” *Oriens*, Vol. 37, 2009, s. 225-236.

Chapman, Stanley, *The Rise of Merchant Banking*, Routledge, Londra 2006.

Churchill, Winston, *The World Crisis: 1911-1914*, Rosetta Books, New York 2007.

Clam, Ernst, *Lord Cohn, Die Verjudung Der Englischen Oberschicht, Von D’Israeli Bis Hore-Belisha*, V. Hase&Koehler, Leipzig 1940.

Conant, Charles A., “Foreign Banking and Finance.: Monetary Reform in Spain. Signs of Recovery Abroad. Growth in English Banking The Gold Stock of The Bank of France. The Latin-Monetary Union. The Exchange Standard in India. Banking Frauds in Denmark.Banking Progress in Egypt”, *Bankers’ Magazine (1896-1943)*; Cambridge, Vol. 78/Issue 2, 1909, s. 1-243.

Federal Trade Commission, *International Petroleum Cartel, Volume I, Part 2, Chapter IV: Joint Control Through Common Ownership in the Iraq Petroleum Company, Ltd*, Federal Trade Commission, Washington 1952.

- Garvin, J. L., *Imperial and Foreign Affairs: A Review of Events (May 1865-June 1934)*, Londra 1910.
- Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berkday, İletişim Yayınları, 4. baskı, İstanbul 2016.
- Gilbert, Martin, *Churchill*, çev. Süha Sertabiboğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.
- Hunter, Archie, *Power and Passion in Egypt: A Life of Sir Eldon Gorst, 1861-1911*, I.B Tauris, Londra 2007
- Karabulut, İrmak, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye Milli Bankası: Bir Toplum Dönüştürme Aygıtı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2019.
- Kent, Marian, "Agent of Empire? The National Bank of Turkey and British Foreign Policy", *The Historical Journal*, Vol. 18/No. 2, 1975, s. 367-389.
- Krieger, Heinz, *England Und Die Judenfrage In Geschichte Und Gegenwart*, Moritz Diesterweg, Frankfurt 1938.
- Landes, David S., *Bankers and Pashas: International Finance and Economic Imperialism in Egypt*, William Heinerman Ltd., Londra 1958.
- Lang, Sir Hamilton, "The Egyptian Boom", *Blackwood's Edinburgh Magazine*, Vol. 182, 1907, s. 116-125.
- Leese, Arnold, *Gentile Folly: the Rothschilds*, Guildford 1940.
- Murdoch, Tessa, "Sir Ernest Cassel, a Jew of Taste", *Journal of the History of Collections*, Vol. 34/No. 3, 2022, s. 399-412.
- Newbold, J. T. Walton, *Bankers, Bondholders and Bolsheviks*, The Independent Labour Party Publish, Londra 1919.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 6.baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Özen, İbrahim, "Galata Köprüleri ve Yeni Galata Köprüsü", *İTÜ Dergisi D; Mühendislik*, C 10/S. 4, s. 35-46.
- Özyüksel, Murat, *Osmanlı İmparatorluğunda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013.
- Raffalovich, Arthur, "Ernest Cassel", *Journal des Économistes. Revue Mensuelle de l'Economie Politique, des Questions Agricoles, Manufacturières et Commerciales*, 1921, s. 1008-1010.

- Roberts, Andrew, *Churchill*, çev. Ülke Evrim Uysal, Kronik Kitap, İstanbul 2025.
- Rose, Andreas, *Between Empire and Continent: British Foreign Policy Before the First World War*, Berghahn Books, New York 2017.
- Sağlam, Işıl, *Emperyalist Rekabet Ortamında Bir İngiliz Bankası: The National Bank of Turkey*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli 2020.
- Salomon, Sidney ve Samuels, Harry, *The Jews of Britain*, Hutchinson & Company, Londra 1939.
- Scobell, John, *War and Treaty Legislation: Affecting British Property in Germany and Austria, and Enemy Property in the United Kingdom*, Hutchinson, Londra, 1921
- Suzuki, Toshio, *Japanese Government Loan Issues on the London Capital Market 1870-1913*, Bloomsbury Publishing, Londra 2012.
- Thane, Pat, “Private Bankers and Philanthropy: the City of London, 1880s-1920s”, *The World of Private Banking*, ed. Youssef Cassis ve Monika Fraser, Ashgate, Londra 2009, s. 247-262.
- Thane, Pat, “Financiers and the British State: The Case of Sir Ernest Cassel”, *Business History*, Vol. 28/No. 1, 1986, s. 80-99.
- Toprak, Zafer, *Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- Tortella, Maria Teresa ve Tortella, Gabriel, “Second-rate Imperialism: The Banque d’Etat du Maroc, Viewed from the Archives of the Bank of Spain”, *Banking and Finance in the Mediterranean: A Historical Perspective*, ed. John A. Consiglio, Juan Carlos Martinez Oliva, Gabriel Tortella ve Iain L. Fraser, Ashgate Publishing, Farnham 2012, s. 255-271.
- Trotter, William Finlayson, *The Law of Contract during and after War: with Leading Cases, Statutes, and Proclamations*, W. Hodge, Londra 1919.